

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

Мартинюк Ярослав Іванович

**Правомірність слідчих дій: умови визначення та засоби забезпечення/
The lawfulness of investigation: definition of terms and means of providing**

Спеціальність: 8.03040101 - Правознавство
магістерська програма - Правознавство
Магістерська робота

Виконав студент групи ПРМ-21
Я.І. Мартинюк

Науковий керівник
к.ю.н., доцент Н.З.Рогатинська

Магістерську роботу допущено

до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.З.Рогатинська**

Тернопіль – 2017

РЕЗІЮМЕ

Дипломна робота містить вступ, три взаємопов'язані між собою розділи, що включають в себе дев'ять підрозділів, висновки, перелік використаних джерел. Загальний обсяг дослідження - 108сторінок.

Метою дослідження є розроблення дослідження правомірності слідчих дій, умов їх визначення та засобів забезпечення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають під час провадження правомірних слідчих дій в процесі кримінального провадження, умови їх визначення та засоби забезпечення.

Предметом дослідження є досягнення сучасної науки в галузі кримінального процесу, криміналістики та судової психології, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство, що визначає правомірність проведення слідчих дій, а також судова практика з цих питань.

Одержані висновки та їх новизна: правомірні слідчі дії є основним засобом вирішення стратегічних завдань та головним способом впливу на слідчі ситуації, що виникають в ході розслідування кримінальних справ. Саме вони забезпечують найбільшу інформативність в одержанні доказів при дотриманні економії процесуальних засобів. В результаті узагальнення підходів до класифікації слідчих дій, що викладені у філософській та юридичній літературі, запропоновано розширену систему підстав поділу слідчих дій, яка включає в себе п'ятнадцять класифікаційних ознак

Ключові слова:слідчі дії,негласні слідчі дії,правомірність слідчих дій,способи визначення

RESUME

Thesis contains introduction, three interrelated sections which include nine units, conclusion, list of references. The total amount of research – 108 pages.

The study aims to develop research the legality of investigative actions and determine the conditions of their means of support.

Object is public relations arising in the proceedings lawful investigation in the criminal proceedings, the conditions of their determination and means of support.

The subject of research is the achievements of modern science in criminal procedure, criminology and forensic psychology, domestic criminal procedural law that determines the legality of the investigation and jurisprudence on these issues.

The resulting conclusions and their novelty: legitimate investigative actions are the main means of solving strategic problems and the main way to influence the investigation of the situation arising in the course of criminal investigations. As a result of consolidation approaches to classification of investigation set out in the philosophical and legal literature proposed enhanced system bases investigation

division, which includes fifteen classifications

Keywords: investigations, covert investigations, the legality of investigative actions, ways to determine

АНОТАЦІЯ

Мартинюк Я.І. Правомірність слідчих дій:умови визначення та засоби забезпечення. – Рукопис

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 8.03040101 - Правознавство - Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2017.

У дипломній роботі розкрито теоретико - правові підходи формулювання поняття слідчих дій та його систему; визначено систему учасників кримінального провадження при проведенні слідчих дій; розглянуто загальні положення проведення слідчих дій, що визначають його правомірність; з'ясовано вимоги до процесуальних документів проведення слідчих дій; розглянуто загальні риси правомірності проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

SUMMARY

Martyniuk Y.I. The validity of investigation, conditions and means of definition. - Manuscript

Research on education and qualification level "master" specialty - Jurisprudence - Ternopil National Economic University, Ternopil, 2017.

In the thesis work the theoretical - legal approaches formulation of the concept and its investigation system; The system participants in the criminal proceedings during the investigation; reviewed the terms of investigation, determining its legitimacy; clarified the requirements for procedural documents of investigation; considered common features legality of covert investigative (detective) action.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТІ ПРАВОМІРНОСТІ СЛІДЧИХ ДІЙ	
1.1. Теоретико-правові підходи формулювання поняття слідчих дій.....	8
1.2. Класифікація слідчих дій.....	19
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОМІРНОСТІ СЛІДЧИХ ДІЙ ЯК ГОЛОВНОЇ УМОВИ ЇХ ДОПУСТИМОСТІ	
2.1. Учасники кримінального провадження при проведенні слідчих дій.....	33
2.2. Загальні положення проведення слідчих дій.....	47
2.3. Вимоги до процесуальних документів проведення слідчих дій.....	53
Висновки до розділу 2.....	58
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРАВОМІРНОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ЗА КПК УКРАЇНИ	
3.1. Тактичні операції проведення допиту та впізнання.....	59
3.2. Організаційно-процесуальні способи виконання обшуку та огляду.....	73
3.3. Особливості реалізації слідчого експерименту та експертизи.....	84
3.4. Тактика здійснення негласних слідчих дій.....	90
Висновки до розділу 3.....	94
ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	101

ВСТУП

Актуальність теми. Виконання завдань судочинства багато в чому залежить від вмілого проведення слідчих і судових дій.

Кримінальний процесуальний кодекс, який був прийнятий 13 квітня 2012 року, досить суттєво модернізував порядок здійснення кримінального провадження, запровадив низку новел щодо законодавчого регулювання провадження слідчих (розшукових) дій. Насамперед, уперше на законодавчому рівні закріплене визначення поняття слідчих (розшукових) дій; передбачена можливість проведення допиту та впізнання у режимі відеоконференції; можливість заявляти клопотання стороною захисту щодо проведення процесуальних дій; залучення експерта за клопотанням сторони захисту; заборона проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час; обмеження тривалості допиту, що не може перевищувати восьми годин на день та ін. Новелою для вітчизняного кримінального процесу є суддівський контроль за досудовим розслідуванням, здійснюваний слідчим суддею, а також процесуальне керівництво досудовим розслідуванням прокурором. Гострі наукові дискусії викликав і запроваджений до вітчизняної моделі кримінального судочинства інститут негласних слідчих (розшукових) дій.

Аналіз його новацій засвідчує, що законодавець не просто оновив кримінальне процесуальне законодавство, а запровадив нову ідеологію досудового провадження.

Так, як головними засобами формування доказів у кримінальній справі є слідчі дії, актуальними є питання визначення правомірності умов їх забезпечення. Причому дана проблема є важливою для осіб, котрі проводять слідчі дії, з огляду на потребу в дотриманні визначеної законом процедури; для учасників кримінального провадження, з огляду на необхідність обстоювання цими особами належних їм прав та свобод; для органів, котрі здійснюють нагляд та контроль за додержанням законодавства та прав й свобод учасників кримінального провадження.

Не дивлячись на всю вагомість внеску науковців в дослідження питання

щодо правомірності слідчих дій, умов їх визначення та засобів забезпечення, не можна не помітити те, що результати розвідки є спірними та достатньо не врегульованими. Зокрема, дискусійними залишаються підходи до визначення поняття “слідчі дії”, їх системи, мети, завдань, правомірних підстав та законного порядку їхнього проведення, а також умов визначення та засобів забезпечення їх правомірності, що підтверджує актуальність подальших досліджень цих проблем.

Мета і завдання дослідження.

Метою дослідження є розроблення дослідження правомірності слідчих дій, умов їх визначення та засобів забезпечення.

Для досягнення поставленої мети основна увага у роботі приділена вирішенню таких **завдань**:

- розкрити теоретико-правові підходи формулювання поняття слідчих дій;
- проаналізувати систему підстав поділу слідчих дій;
- визначити систему учасників кримінального провадження при проведенні слідчих дій;
- розглянути загальні положення проведення слідчих дій, що визначають його правомірність;
- з'ясувати вимоги до процесуальних документів проведення слідчих дій.
- охарактеризувати правомірність проведення допиту та впізнання;
- дослідити організаційно-процесуальні правомірні способи виконання обшуку та огляду;
- розкрити особливості правомірної реалізації слідчого експерименту та експертизи;
- розглянути загальні риси правомірності проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають під час провадження правомірних слідчих дій в процесі кримінального провадження, умови їх визначення та засоби забезпечення.

Предметом дослідження є досягнення сучасної науки в галузі

кримінального процесу, криміналістики та судової психології, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство, що визначає правомірність проведення слідчих дій, а також судова практика з цих питань.

Теоретична основа дослідження. Теоретичним підґрунтям магістерської роботи стали дослідження відомих українських та зарубіжних вчених: О. М. Бандурки, А. Будзинської, В. Г. Гончаренка, В. О. Гринюк, В. А. Журавель, О. Зарубенка, О. В. Капліної, С. В. Ківалова, Є. Г. Коваленка, В. В. Коваленка, Ю. В. Колесник, В. О. Коновалова, М. В. Коршикова, О. Котюк, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, С. М. Міщенко, Д. П. Письменного, М. А. Погорецького, В. В. Рожнова, Д. О. Савицького, Д. Б. Сергєєвої, В. Я. Тація, В. М. Тertiшника, А. М. Титова, Л. Д. Удалової, О. В. Фунікової, О. Ю. Хабло, Ю. А. Чаплинської, В. Ю. Шепітька та інших вчених.

Методи дослідження обрано відповідно до поставленої мети та завдань роботи із врахуванням об'єкта та предмету дослідження. В ході написання магістерської роботи застосовувалися загальнонаукові, філософські та спеціальні методи пізнання. Зокрема, діалектичний метод застосовувався для дослідження понять таких категорій, як «слідчі дії», «процесуальний документ». За допомогою цього методу розглядалися розуміння сутності та системи слідчих дій, а також поняття та ознаки, що притаманні процесуальним документам, котрі використовуються при проведенні таких дій. За допомогою історично-правового методу досліджувався розвиток поглядів на слідчі дії, умови їх визначення та засоби забезпечення їх правомірності. Системно-структурний метод надав можливість систематизувати підстави та розкрити види слідчих дій щодо їх сутності та правомірності; визначити місце окремих слідчих дій у системі інших процесуальних дій. Під час використання методу прогнозування та логіко-юридичного методу сформовано висновки щодо вдосконалення правового регулювання правомірності слідчих дій, умов їх визначення та засобів забезпечення. Комплексний метод використовувався при здійсненні формулювань авторських висновків щодо розглянутих правових понять та положень наукової новизни.

Наукова новизна одержаних результатів полягає:

- в результаті узагальнення підходів до класифікації слідчих дій, що викладені у філософській та юридичній літературі, запропоновано розширену систему підстав поділу слідчих дій, яка включає в себе п'ятнадцять класифікаційних ознак;

- в результаті дослідження учасників кримінального провадження при проведенні слідчих дій, запропоновано систему правомірних учасників кримінального провадження при проведенні слідчих дій, а саме: сторона обвинувачення (прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи); сторона захисту (підозрюваний, захисник, законний представник підозрюваного); потерпілий та його представник; інші учасники кримінального провадження (цивільний позивач, цивільний відповідач, представник цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник цивільного позивача, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації);

- доведено, що така слідча дія як впізнання була правомірною, їй обов'язково повинен передувати допит особи, яка впізнає;

- доведено, що правомірність проведення огляду місця події, крім своєчасності, об'єктивності, повноти, планомірності огляду, застосуванням до нього науково-технічних засобів, повинно визначатися й активністю та цілеспрямованістю слідчого при огляді;

- обґрунтовано, що правомірне проведення експертизи включає в себе такі умови: законне проведення експертних досліджень; дотриманий порядок залучення експерта, відповідно до норм КПК України та Закону України «Про судову експертизу»; дачу експертом правдивого висновку з питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, де відображаються хід та результати експертного дослідження.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розвитку теоретичних положень, що стосуються правомірності слідчих

дій, умов їх визначення та засобів забезпечення. Положення, які містяться в магістерській роботі, можуть бути використані в навчальній роботі при підготовці навчальних посібників, курсів лекцій, розробці навчальних спецкурсів, проведенні практичних занять; у подальших наукових дослідженнях; у правозастосовній діяльності.

Структура і обсяг магістерської роботи. Дослідження складається із вступу, трьох взаємопов'язаних між собою розділів, що включають в себе дев'ять підрозділів, висновків, переліку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження - 108 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТІ ПРАВОМІРНОСТІ СЛІДЧИХ ДІЙ

1.1. Теоретико-правові підходи формулювання поняття слідчих дій

Набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України 13 квітня 2012 року (далі КПК України) порушило низку наукових дискусій. Одним із дискусійних питань є поняття й класифікація слідчих (розшукових) дій. Відсутність єдності думок учених-процесуалістів і практиків щодо розуміння поняття й сутності слідчих (розшукових) дій призводить до побільшання помилок у правозастосовній діяльності. Це негативно впливає на стан дотримання прав і свобод людини, захист яких здійснюється кримінальним судочинством, а також на стан подальших наукових розробок.

Отож, розглянемо погляди поняття категорії «слідчі дії» у науковій літературі, котрі дещо різняться між собою.

М. А. Погорецький визначає слідчі дії як вид процесуальних дій, передбачених кримінально-процесуальним законом, що здійснюються у визначеному ним порядку уповноваженими на це особами, які наділені владними повноваженнями примусового характеру для отримання доказів (виявлення фактичних даних та їхніх джерел, їх перевірки й оцінки та надання їм статусу доказів), перевірки й оцінки самих доказів та їх використання у кримінальній справі [60, с. 392-393].

На думку О. В. Фунікової слідчі дії - це частина процесуальних дій, котрі спрямовані на збирання і перевірку доказів у кримінальній справі та відрізняються від решти дій слідчого силою процесуального примусу [72, с. 113].

Як зазначає О. Котюк, слідчі дії - це частина процесуальних дій, які пов'язані із виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі [45, с. 81].

О. В. Капліна підкреслює, що серед процесуальних дій особливе значення мають дії, спрямовані на отримання (розшукування, збирання) або перевірку вже

отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Такі дії іменуються слідчими (розшуковими) діями, які мають пізнавальну спрямованість, тобто вони завжди спрямовані на отримання, фіксацію або перевірку доказів [33, с. 365].

С. А. Шейфер визначає слідчі (розшукові) дії як регламентовані кримінальним процесуальним законом процесуальні дії, які здійснюються уповноваженою особою і являють собою сукупність пошукових пізнавальних і засвідчуючих операцій, направлених на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [75, с. 15].

Через призму пізнавальної діяльності слідчого розглядає слідчі дії С. А. Шейфер, який зазначає, що вони є засобом збирання доказів, регламентованим кримінально-процесуальним законом, який полягає в здійсненні слідчим комплексу пізнавальних і засвідчувальних операцій, що відповідають особливостям певних слідів та пристосованих для ефективного відшукування, сприйняття та закріплення доказової інформації, що в них міститься [75, с. 23-24].

На думку Н. А. Якубовича що слідчі дії - це передбачена кримінально-процесуальним законом сукупність операцій, що забезпечується державним примусом і прийомами, які здійснюються при розслідуванні злочинів для виявлення, фіксування і перевірок фактичних даних, що мають значення доказів по кримінальній справі. Кожна зі слідчих дій виступає як специфічна сукупність пізнавальних прийомів виявлення і відображення доказової інформації певного виду [77, с. 25].

До прихильників трактування слідчих дій у широкому розумінні належить А. Б. Соловйов, який під слідчими діями розуміє «...детально регламентовані законом кримінально-процесуальні дії, що включають до своєї структури систему взаємопов'язаних операцій, зумовлених наявністю і своєрідним поєднанням у кожному з них загальнонаукових методів пізнання, які мають аспекти (сторони), що взаємодіють, і спрямовані на збирання та перевірку

доказів з метою вирішення завдань кримінального судочинства» [66, с. 27].

Широкого підходу до розуміння слідчих дій дотримується А. М. Ларин. Науковець називає наступні ознаки, що характерні слідчим діям за такого підходу:

- визначають виникнення та направлення кримінальної справи (винесення постанов про порушення кримінальної справи, про передачу справи за підслідністю, про виділення, об'єднання чи припинення справи, про надіслання справи до суду з обвинувальним висновком чи з метою припинення примусових заходів медичного характеру тощо);

- встановлюють процесуальний статус учасників розслідування (про притягнення особи як обвинуваченого, про визнання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, вирішення заяв і клопотань про відводи);

- спрямовані на збирання та перевірку доказів (допити, огляди, обшуки, виїмки тощо);

- є запобіжними заходами та іншими заходами процесуального примусу;

- становлять гарантії прав осіб, які беруть участь у процесі (роз'яснення суб'єктам процесу їх прав, обов'язків, заходи піклування про дітей та охорони майна ув'язненого, пред'явлення обвинувачення, ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінальної справи тощо);

- спрямовані на усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину [54, с. 147-148].

Такий підхід А. М. Ларина до трактування слідчих дій зазнав критики в науковій літературі. Зокрема, М. А. Погорецький зазначає, що такий «підхід є необґрунтованим та не відображає їх сутності і дає підстави ці ж дії вважати прокурорськими, судовими чи такими, що здійснюються органами дізнання [60, с. 178].

Д. Б. Сергеева більш раціональним вважає підхід, котрий заснований на вузькому розумінні терміна «слідчі дії» та пов'язаний із термінами «слід», «йти по сліду», «розслідування» тощо. Відповідно до вузького підходу слідчі дії визначаються як самостійний елемент регламентованої кримінально-

процесуальним законом діяльності слідчого із отримання, дослідження й оцінки доказів [63, с. 54].

Зауважимо, що серед учених, які підтримують вузьку позицію, єдність думок щодо визначення поняття «слідчі дії» також відсутня [22, с. 130]. О. М. Бандурко, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль, В. Г. Гончаренко, В. Т. Нор, М. Є. Шумило визначають слідчу дію як захід та систему кримінальних процесуальних правил і умов [50, с. 550; 53, с. 482]; Р. С. Белкин, як систему прийомів та операцій та комплекс пізнавальних і посвідчувальних операцій [15, с. 367]; Н. И. Громов, як заходи, що складаються з сукупності пошукових, пізнавальних і засвідчуваних прийомів [24, с. 275]; И. Е. Биховский, як вид пізнавальної діяльності слідчого, а також як дію або вид діяльності [19, с. 108]; Н. В. Жогін та Ф. Н. Фаткуллін визначають слідчу дію як таку, що проводиться у відповідності з кримінально-процесуальним законом з метою виявлення і закріплення доказів [27, с. 108-109];

Чинний КПК України містить низку новел щодо законодавчого регулювання провадження слідчих (розшукових) дій. Насамперед, уперше на законодавчому рівні закріплене визначення поняття слідчих (розшукових) дій. Зокрема, законодавець у ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії визначив як дії, що спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [3].

Як вказує В. А. Журавель, викликає певних сумнівів доцільність та обґрунтованість застосування словосполучення слідчі (розшукові) дії, оскільки слідчі дії та розшукові заходи за своїм змістом, характером, метою і завданнями є різними процесуальними засобами, а тому ототожнювати їх, ставити між ними знак рівності некоректно, навіть якщо й вони отримали однакове значення у формуванні доказової бази під час кримінального провадження [29, с. 574].

У теорії кримінального процесу проводиться чітке розмежування слідчої і розшукової діяльності, що розглядаються як самостійні пізнавальні засоби з розкриття злочину, які здійснюються відповідними суб'єктами за наявності передбачених підстав і у визначеній формі.

Так, наприклад, Е. Ф. Коновалов розшукову діяльність слідчого зводить до встановлення місцезнаходження відомих осіб та інших об'єктів, що мають значення для розкриття та розслідування злочину, щодо яких слідчий володіє відомостями, які дають змогу їх індивілізувати [41, с. 5]. О. О. Закатов обмежує розшукову діяльність слідчого суворим розшуком підозрюваних, обвинувачених, місцезнаходження яких не встановлено, тобто тих, які підлягають розшуку або оголошені в розшук [31, с. 6]. А. С. Косенко зазначає, що розшукова діяльність слідчого полягає не лише у встановленні місцезнаходження відомих осіб та різних відомих об'єктів, а й невідомих злочинців, потерпілих, свідків, викраденого майна, отримання інформації, яка ще не відома, тобто розшуку будь-яких осіб та об'єктів, які мають значення для встановлення істини у справі [43, с. 20].

Отже, аналіз поняття «слідчі (розшукові) дії» свідчить про ототожнення законодавцем понять слідчих та розшукових дій слідчого, що, у свою чергу, передбачає надання слідчим діям активного пошукового характеру.

Ми підтримуємо точку зору В. І. Галагана, який до розшукових дій слідчого відносить такі слідчі дії, як допит, обшук, огляд, при проведенні яких зусилля слідчого спрямовані на встановлення тих обставин (пошук особи, яка вчинила злочин, його матеріальних слідів), які під час подальшого розслідування надають можливість приймати правильні процесуальні й тактичні рішення [21, с. 34].

Також зазначимо, що законодавцем в КПК України було знівельовано сутність слідчих дій, оскільки їх провадження перестало бути виключною компетенцією (праваготивою) слідчого. Наведемо приклад, п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України надає право прокурору особисто проводити слідчі (розшукові) дії, у ч. 2 ст. 41 КПК України зазначено, що під час виконання доручень з проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого, ч. 2 ст. 243 КПК України дозволяє стороні захисту самотійно залучати експерта на договірних умовах для проведення експертизи і, нарешті, ч. 1 ст. 275 КПК

України передбачає можливість використання конфіденційного співробітника для проведення негласних слідчих (розшукових) дій [3]. За таких обставин, говорячи про засоби доказування, підтримуємо думку В. А. Журавель, що доцільніше вживати терміни «процесуальні дії на досудовому розслідуванні» та «процесуальні дії на судовому провадженні» [29, с. 574].

Важливо виділити основні ознаки, що притаманні слідчим діям:

- вони є заходами, тобто діями або засобами для досягнення чогось, що мають активний діяльнісний характер (вважаємо, що неправильно визначати слідчі дії лише як систему процесуальних правил і умов);
- передбачені та регламентовані нормами КПК України;
- є частиною процесуальних дій, що мають пошуково-пізнавальний та посвідчувальний характер;
- можуть здійснюватися лише уповноваженими суб'єктами;
- їх перебіг та результати фіксуються у відповідних процесуальних документах;
- вони забезпечуються силою процесуального примусу;
- проводяться з метою виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні або перевірки цих доказів [63, с. 55].

Зазначимо, що ці дії мають пізнавальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Вважаємо, що саме такий аспект вищевказаної діяльності підсилив законодавець, вводячи до КПК України дещо змінений термін для позначення цих дій - «слідчі (розшукові) дії».

Відповідно до наданого законодавцем визначення поняття «слідчі (розшукові) дії» - вони є основним інструментом процесу доказування в кримінальному провадженні, який, відповідно до п. 2 ст. 91 КПК України, полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин,

що мають значення для кримінального провадження, а отже, забезпечення реалізації завдань кримінального судочинства щодо повного, швидкого та неупередженого розслідування кримінального правопорушення [3].

Слідчі дії проводяться за чітко встановленою процесуальною формою і мають на меті отримання (збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні доказів, зокрема, показань, речових доказів, документів, висновків експертів (ч. 2 ст. 84 КПК України). Негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 246-274 КПК України) спрямовані на виявлення фактів і обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, фіксуються у відповідних протоколах і в разі необхідності з додатками, які можуть визнаватися доказами-документами (ст. 99 КПК України). Водночас такі дії мають і розшукове призначення та їх результати можуть використовуватися як підстави для проведення слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів, зазначених у ч. 2 ст. 84 КПК України [71, с. 305].

Підсумовуючи викладене, підтримуємо думку Д. Б. Сергеевої про доцільність викладення ч. 1 ст. 223 КПК України в наступній редакції: «Слідчі (розшукові) дії є заходами, що складаються з сукупності пошуково-пізнавальних і посвідчувальних прийомів, проводяться уповноваженими кримінальним процесуальним законом суб'єктом у визначеному для кожного із них порядку та з метою виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні та їх перевірки» [63, с. 55].

Значення слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що вони є основним способом збирання доказів, а відтак - головним засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, вирішення його завдань. Сторона захисту та потерпілий можуть лише ініціювати проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій шляхом подання клопотання слідчому, прокурору. Законодавець підтверджує в назві цих процесуальних дій те, що вони призначені, передусім, для розшуку слідів і фактичних даних про сліди вчиненого кримінального правопорушення в порядку, передбаченому КПК України.

Правомірність слідчих дій визначається сукупністю відповідних умов:

По-перше, будь-яка слідча дія може проводитися за рішенням органу досудового розслідування тільки після порушення кримінальної справи.

По-друге, порядок провадження слідчої дії та її процесуальне оформлення повинні суворо відповідати кримінальному процесуальному законодавству України.

По-третє, слідчі дії проводяться за наявності правової і фактичної основ. Правовою основою є сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом умов, які дають слідчому право виконати ту чи інакшу слідчу дію. Під фактичною основою слід розуміти фактичні дані, які диктують необхідність виконання конкретних дій в інтересах встановлення істини в справі. Мета проведення тієї або іншої слідчої дії прямо передбачена в нормах КПК України [35, с. 295]. Наприклад, відповідно до п. 1 ст. 234 КПК України обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [3].

Правомірність слідчих дій характеризується пізнавальною та нормативною сторонами. Пізнавальна сторона представлена, зокрема, такими прийомами пізнання, які використовуються слідчим при їх провадженні - спостереження, опис, допит. Нормативна сторона правомірності слідчих дій полягає у детальній регламентації правил та умов їх проведення, які встановлені кримінально-процесуальним законодавством. Зазначимо, що чимало слідчих дій супроводжуються використанням заходів процесуального примусу, втручанням у майнові, особисті та інші права громадян, а також права та законні інтереси підприємств, установ, організацій. Тобто, нормативна сторона правомірності слідчих дій повинна здійснюватися в ім'я правосуддя, рішення учасників кримінального провадження повинно бути законним та обґрунтованим [35, с. 295-296].

Правомірність слідчих дій прямо залежить від психологічного впливу

слідчого у тактиці проведення слідчих дій. Так, В. Ю. Шепітько зазначає, що у відправленні правосудця такий вплив завжди має місце. Кримінальний і кримінальний процесуальний закони забороняють вплив лише в його грубих проявах, у формі насильства, шантажу, погрози [76, с. 146]. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 11 КПК України прямо заборонено під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність [3].

В. Ю. Шепітько вказує, що термін «психологічний вплив» свідчить про його цільове спрямування - психіка людини. Будь-яке спілкування - це передусім психологічний вплив на співрозмовника [76, с. 146].

М. І. Єнікєєв розмежовує правомірний і неправомірний впливи так: «Психічний вплив є правомірним, якщо не обмежує свободу волевиявлення особи, яка проходить у справі, не спрямований на вимагання бажаних слідчому показань. Правомірним є будь-який тактичний прийом психічного впливу, якщо він не спрямований на вимагання зізнання, не пов'язаний з порушенням норм моралі, прямою неправдою, придушенням волі підслідної особи. Все те, що обмежує свободу волевиявлення обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого й свідка, завдає шкоди розкриттю істини та є протизаконним» [26, с. 176].

У юридичній літературі запропоновано різні підстави класифікації психологічного впливу. Вважаємо, що найбільш ґрунтовною є поділ, котрий запропонований В. Ю. Шепітько. Отож, види психологічного впливу, що здійснюються слідчим під час проведення слідчих дій, науковець класифікує за наступними підставами:

1. За цільовою спрямованістю - вплив, пов'язаний з діагностикою психічного стану підозрюваного (обвинуваченого), свідка чи потерпілого; вплив, що сприяє активізації дій окремих учасників кримінального судочинства; вплив, що передбачає зміну поведінки і позиції суб'єкта спілкування; вплив, що має на меті одержання інформації; вплив, якому притаманна виховна спрямованість.

2. За способом здійснення - вербальний чи невербальний. До групи невербальних слідчих дій можуть належати: слідчий огляд, обшук, огляд і виїмка кореспонденції та ін.

3. За інтенсивністю - насиченість емоціями, тривалість тощо.

4. За складністю - психологічно слабкий або навпаки, вплив, що має сильну фіксацію.

5. За інформаційно-пізнавальним призначенням - збуджуючий, стимулюючий, примушуючий, коригуючий [76, с. 147-148].

Вважаємо, що психологічний вплив при здійсненні слідчих дій може виявлятися у формі інформування (слідчий передає інформацію іншому учаснику кримінальному процесу); переконання (слідчий, шляхом використання відповідних методів психологічного впливу, «звертається» до свідомості особи (наприклад, підозрюваного)); навіювання (слідчий впливає на учасника кримінальному процесу (наприклад, потерпілого), шляхом використання певних методів впливу на психіку людини, що пов'язане з істотним зниженням її критичності до інформації, що надходить, відсутністю прагнення перевірити її достовірність, необмеженою довірою до її джерел). Що стосується останньої форми - навіювання, то її використання може бути причиною неправомірності слідчих дій, оскільки він є інструментом маніпуляції поведінкою людини, впливу на її свідомість та підсвідомість.

Характеризуючи сьогоденне ставлення криміналістів до проблеми правомірності психологічного впливу, доречно навести висловлення Ю. В. Чуфаровського, який зазначив, що застосування правомірного психологічного впливу не тільки припустиме, а й необхідне. Інакше працівник правоохоронних органів виявиться «беззбройним» перед правопорушниками чи несумлінними свідками, а процес розкриття правопорушення - вихолощеним, тобто він перетвориться на стенографіста, який просто фіксує те, що йому повідомляють або що він бачить сам, а противна сторона заздальгідь одержить можливість для протидії, фальсифікації, маскуванню та ін. [74, с 141-142].

Для правильності слідчих дій важливе місце має використання

рефлексивного мислення слідчого. Воно допомагає визначити напрям пошуку інформації, особливості збирання доказів, обрання або інших тактичних прийомів процесуальної дії. Наведемо приклад, правомірність під час проведення огляду місця події чи обшуку прямо залежить від того, наскільки слідчий правильно використовує можливості власного рефлексивного мислення. Тобто, він повинен уявляти, не як би він діяв на місці злочинця, а з урахуванням психофізіологічних особливостей та соціального статусу злочинця - уявити його дії на місці злочину. Імітація мислення та дій злочинця не лише поширюється на факт вчиненого злочину, а й дає змогу передбачити його майбутні дії - знищення чи приховування слідів, посилення на фальшиве алібі, фальсифікацію доказів, інсценування події тощо.

Отже, всі рішення по кримінальній справі, у тому числі про правомірне проведення слідчих дій, слідчий приймає самостійно (за винятком випадків, якщо законом передбачено отримання відповідної санкції); він несе повну відповідальність за їх правомірність та якість. Приймаючи рішення про проведення будь-якої слідчої дії, слідчий повинен враховувати можливе коло учасників, місце та час її виконання, необхідність застосування тих чи інших технічних засобів.

1.2. Класифікація слідчих дій

На сучасному етапі визначення класифікації характеризується різноманітністю підходів до інтерпретації її поняття, викладених у філософській та юридичній літературі.

Класифікація (від лат. *classis* - розряд, клас; *facere* - роблю) - розподіл предметів за групами (класами), де кожен клас має своє постійне, визначене місце. Л. П. Ковтуненко класифікацію визначає як розподіл предметів будь-якого роду на взаємопов'язані класи згідно з найбільш істотними ознаками, притаманними предметам даного роду, котрі відрізняють їх від предметів інших родів, при цьому кожен клас посідає в системі, що утворена, певне постійне місце, і у свою чергу ділиться на підкласи [36, с. 127].

В умовах дії КПК України 1960 року тривала низка дискусій у юридичній літературі щодо розуміння слідчих дій та віднесення до них окремих процесуальних дій. Нині ця проблематика не вичерпалася, а постала ще гостріше. З прийняттям нового КПК України підстави до класифікації слідчих дій, а також їх різновиди дещо змінилися. Значення слідчих дій полягає в тому, що вони є основним способом збирання та перевірки доказів і звідси - основним засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, досягнення його завдань.

В науковій літературі не достатньо опрацьовано дане питання, немає чіткої системи підстав до класифікації слідчих дій, тому вважаємо за необхідне виправити цей недолік. На нашу думку, чітка систематизація підстав та розкриття видів слідчих дій допоможе розкрити їх сутність, виявити ознаки правомірності вчинення таких дій та засоби забезпечення. Спільними зусиллями науковців та практичних працівників норми КПК України будуть вдосконалюватися та забезпечать належне законодавче підґрунтя здійснення кримінального процесуального доказування.

Отож, система підстав поділу слідчих дій зображено на рис. 1.1.

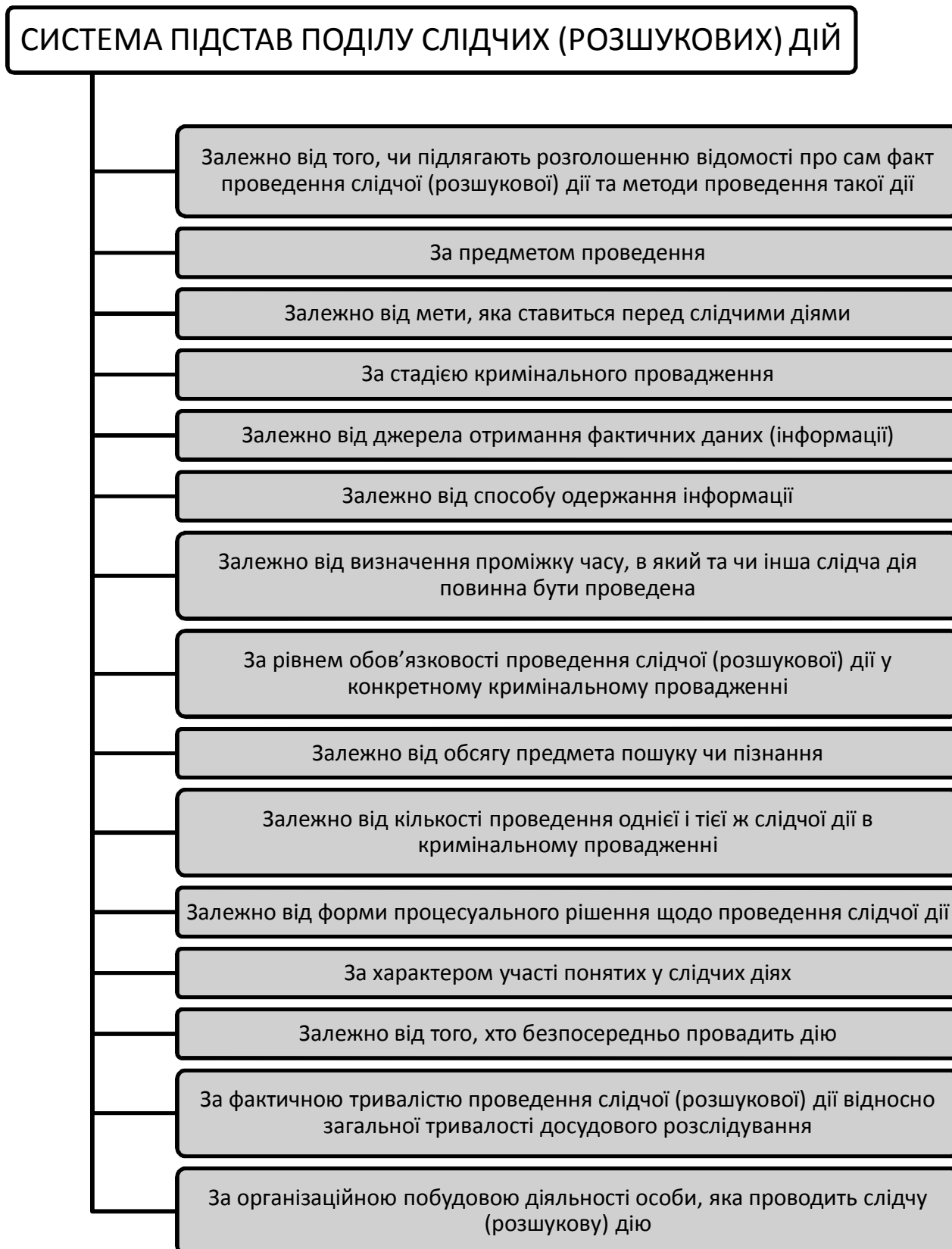

Рис. 1.1. Система підстав поділу слідчих дій [складено автором на самостійній основі]

Залежно від того, чи підлягають розголошенню відомості про сам факт проведення слідчої (розшукової) дії та методи проведення такої дії:

1. Гласні слідчі (розшукові) дії (глава 20, статті 223-245 КПК України). Л. М. Лобойко визначає такі дії як пізнавальні процесуальні дії, котрі притаманні стадії досудового розслідування та призначені для пошуку, виявлення, фіксації і перевірки фактичних даних в кримінальному провадженні [55, с. 92].

За предметом проведення гласні слідчі (розшукові) дії КПК України поділяє на: допит (ст. 224-226, 232, 351-354, 356, 567 КПК України); пред'явлення особи для впізнання (ст. 228, 232, 355 КПК України); пред'явлення речей для впізнання (ст. 229, 232, 355 КПК України); пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України); обшук (ст. 233-236 КПК України); огляд місцевості, приміщення, речей та документів (статті 237, 361 КПК України); огляд трупа (ст. 238 КПК України); огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК України); слідчий експеримент (ст. 240 КПК України); освідкування особи (ст. 241 КПК України); проведення експертизи (ст. 242-245 КПК України).

2. Негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21, статті 246-275 КПК України). Законодавець у ч. 1 ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії визначив як різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, окрім випадків, що передбачені цим КПК України [3].

Негласні слідчі (розшукові) дії проводять у разі, якщо відомості про злочин і особу, яка його вчинила, неможливо отримати іншим способом [51, с. 508-509]. Аналіз положень КПК України свідчить про те, що такі слідчі дії проводять без відома особи, щодо якої їх здійснюють.

За предметом проведення негласні слідчі (розшукові) дії КПК України поділяє на: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла

чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); аудіо,-відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) [3].

Залежно від мети, яка ставиться перед слідчими діями, вони поділяються на ті, що спрямовані на:

1. Збирання доказів (допит, огляд, обшук, експертиза);
2. Перевірка доказів (слідчий експеримент, одночасний допит двох раніше допитаних осіб, пред'явлення для впізнання, освідкування) [55, с. 94].

О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова виділяють окремим видом слідчу дію, котра проводиться з метою встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб і як приклад наводять обшук у ч. 1 ст. 234 КПК України [65, с. 13]. Вважаємо, що виділення такого різновиду є недоцільне, оскільки він, як і, наприклад, мета виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь, засобів, предметів кримінального правопорушення чи майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, підпадають під основну мету слідчої дії - збирання доказів.

За стадією кримінального провадження:

1. На стадії досудового розслідування (всі слідчі дії);
2. Як в стадії досудового розслідування, так і до її початку після надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення (огляд місця події - у невідкладних випадках - ч. 3 ст. 214 КПК України - «огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду. У разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове

розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань при першій можливості» [3]);

3. На стадії судового розгляду в порядку виконання судових доручень з метою встановлення або перевірки обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження і не можуть бути встановлені іншим шляхом (ч. 3 ст. 333 КПК України «у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами» [3]).

Залежно від джерела отримання фактичних даних (інформації):

1. Від осіб (допит);
2. Від речей (обшук, огляд);
3. Від осіб та речей (слідчий експеримент);
4. З віртуальних електронних обчислювальних систем (зняття інформації з електронних інформаційних систем) [65, с. 14].

Залежно від способу одержання інформації:

1. Вербальні. До вербальних відносяться такі слідчі (розшукові) дії, в результаті проведення яких одержується інформація зі слів осіб, наприклад, у процесі допиту [35, с. 225]. Як зазначає А. В. Кофанов, вербальні слідчі дії здійснюються з метою отримання особистої інформації у її носіїв шляхом мовного спілкування, також здійснюється фіксація рукописно, схемами, малюнками, язиком жестів і міміки. При проведенні цих дій вирішуються такі завдання: отримання вихідних даних; перевірка наявності в справі інформації; уточнення, конкретизація, доповнення наявної в справі інформації; встановлення протиріч в показах однієї і тієї самої особи (різних осіб, а також раніше допитаних з одного і того питання); фіксація зібраних відомостей;

виявлення и викриття брехні; ідентифікація та впізнання; перевірка слідчих версій [46, с. 140].

2. Невербальні. До невербальних відносяться такі слідчі (розшукові) дії, в результаті проведення яких слідчий, прокурор самостійно отримує інформацію, що знаходиться на об'єктах матеріального світу і виражається в предметно-просторових ознаках - форма, колір, обсяг, тощо. До таких слідчих (розшукових) дій відносимо огляд, обшук, освідування.

3. Змішані. До змішаних відносяться такі слідчі (розшукові) дії, в результаті проведення яких інформація отримується як зі слів осіб, так і така, що знаходиться на об'єктах матеріального світу. Прикладом таких слідчих (розшукових) дій може виступати пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент [35, с. 225].

Залежно від визначення проміжку часу, в який та чи інша слідча дія повинна бути проведена:

1. Невідкладні, тобто такі зволікання з їх проведенням може призвести до втрати доказового матеріалу. Вони проводяться відразу після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до єдиного реєстру державних рішень, тобто на першому етапі досудового розслідування. Варто зазначити, що невідкладність як ознака даного виду слідчих (розшукових) дій може виникнути як на початковому етапі кримінального провадження, так і на наступних його етапах.

2. Слідчі дії, проведення яких може бути відкладено на інший період часу. Необхідність і час провадження таких слідчих дій визначається слідчим залежно від ситуації розслідування (доказування). Вони можуть бути проведені на будь-якому етапі досудового розслідування [55, с. 94].

За рівнем обов'язковості проведення слідчої (розшукової) дії у конкретному кримінальному провадженні:

1. Обов'язкові. Обов'язковість проведення слідчої (розшукової) дії у конкретному кримінальному провадженні може визначити сам слідчий. Крім того, обов'язковість проведення слідчої (розшукової) дії може впливати із

прямої вказівки в законі (ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243 КПК України); визначатись вказівками прокурора чи керівника органу досудового розслідування, які є обов'язковими для виконання (ч. 4 ст. 40 КПК України); встановлюватися ухвалою слідчого судді (ч. 3 ст. 243, ст. 244 КПК України) [35, с. 225]. Зазначимо також, що обов'язковість проведення слідчої (розшукової) дії може також впливати із клопотання підозрюваного чи його захисника, а також інших осіб про необхідність встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі (ч. 1 ст. 91 КПК України), що впливає із вимог засади законності (ст. 9 КПК України) про всебічне і повне дослідження обставин кримінального провадження і визначається ситуацією доказування (наприклад, обов'язковим є призначення експертизи для встановлення факту підробки грошей у кримінальному провадженні).

2. Необов'язкові (факультативні) - їх проведення залежить від волевиявлення слідчого. До необов'язкових можна віднести такі слідчі (розшукові) дії, не проведення яких у конкретному кримінальному провадженні не зможе вплинути на всебічність, повноту та неупередженість досудового розслідування та судового розгляду. Необов'язковість слідчої (розшукової) дії може визначатись і межами доказування у конкретному кримінальному провадженні [35, с. 225].

Залежно від обсягу предмета пошуку чи пізнання:

1. Основні - є слідчі дії, що провадяться в повному обсязі для дослідження предмету слідчої дії в цілому. Так, наприклад, перший допит свідка-очевидця вчинення кримінального правопорушення проводиться з метою з'ясування всього кола обставин, які мають значення для кримінального провадження.

2. Додаткові - слідчі дії, що провадяться у випадку, коли в ході подальшого розслідування виникне необхідність з'ясування окремих обставин вчинення кримінального правопорушення (наприклад допит того ж самого свідка-очевидця кримінального правопорушення).

Залежно від кількості проведення однієї і тієї ж слідчої дії в кримінальному провадженні:

1. Первинні - такі слідчі (розшукові) дії, котрі в конкретному кримінальному провадженні проводиться вперше. Первинні слідчі дії за змістом є тотожними основним.

2. Повторні. Проведення тієї ж само слідчої (розшукової) в конкретному кримінальному провадженні для з'ясування в повному обсязі предмета пошуку чи пізнання після проведення такої слідчої (розшукової) дії вперше, буде характеризувати цю слідчу (розшукову) дію як повторну, незалежно від кількості разів її проведення в конкретному кримінальному провадженні [34, с. 277].

Залежно від форми процесуального рішення щодо проведення слідчої дії:

1. За постановою слідчого або прокурора (допит чи впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування, проведення експертизи);

2. За постановою прокурора (освідування особи; огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією);

3. За ухвалою слідчого судді (огляд і обшук житла чи іншого володіння особи; слідчий експеримент, що проводиться у житлі чи іншому володінні особи);

4. Без попереднього процесуального рішення (допит (виняток, допиту в режимі відеоконференції); пред'явлення впізнання; огляд, крім винятків визначених КПК України) [65, с. 13].

5. За участю понятих (пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляд трупа, у тому числі пов'язаний з ексгумацією, слідчий експеримент, освідування особи, обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи) [35, с. 174].

За характером участі понятих у слідчих діях:

1. Імперативна участь - участь понятих є обов'язковою навіть при застосуванні безперервного відеозапис. Як приклад, можна навести обшук особи (п. 2 ч. 7 ст. 223 КПК України - обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної

слідчої (розшукової) дії [3].

2. Диспозитивна участь - при застосуванні безперервного відеозапису ходу слідчої (розшукової) дії поняті можуть не залучатися. Наприклад, п. 1 ч. 7 ст. 223 КПК України - слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи [3].

3. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне [65, с. 16].

Залежно від того, хто безпосередньо провадить дію:

1. Слідчий, який здійснює провадження;
2. Слідчий, якому провадження слідчої дії доручено іншим слідчим (ст. 118 КПК України);
3. Слідчий, якому провадження слідчої дії доручено судом (ч. 3 ст. 333 КПК України);
4. Черговий слідчий;
5. Керівник органу досудового розслідування;
6. Прокурор, який здійснює процесуальне керівництво розслідуванням;
7. Співробітник оперативного підрозділу за дорученням слідчого (ст. 41 КПК України);
8. Особа однієї статі з учасником, щодо якого провадиться слідча дія (освідування - ч. 2 ст. 241 КПК України; особистий обшук - ч. 5 ст. 236 КПК України) [55, с. 94-95].

За фактичною тривалістю проведення слідчої (розшукової) дії відносно загальної тривалості досудового розслідування:

1. Короткотривалі - це слідчі дії, проведення яких обмежується в часовими рамками або вказівкою на певну подію, яку слід робити в обмежений час (наприклад: допит, оскільки максимальна тривалість у будь-якому випадку обмежується вимогами статтями 223-226 КПК України; обшук особи - обмежується межами огляду).

2. Середньої тривалості (наприклад: огляд місця події, оскільки його тривалість обмежується межами огляду, особливостями конкретного складу кримінального правопорушення, але при цьому він є епізодичною слідчою (розшуковою) дією, оскільки слідча практика і кримінальний процесуальний закон допускають проведення додаткової слідчої (розшукової) дії, яка оформляється окремим протоколом.

3. Довготривалі - проводиться більшість негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки тривалість їх проведення визначається фактом та об'ємом здобуття певних відомостей, які мають значення для конкретного кримінального провадження, а максимальна тривалість обмежується відповідним процесуальним рішенням (строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не може перевищувати два місяці (ч. 1 ст. 249 КПК України).

За організаційною побудовою діяльності особи, яка проводить слідчу (розшукову) дію [65, с. 19]:

1. Прості (одноепізодні) - слідча дія, яка проводиться, як правило, безперервно в одному місці та складається з однотипних повторюваних дій слідчого (наприклад: допит свідка).

2. Складні (багатоєпізодні) - слідча дія, котра може проводитися з переривами, в одному або різних місцях та/або складатися з однотипних/різнопланових повторюваних дій слідчого (наприклад: слідчий експеримент має протилежні ознаки відносно простої слідчої (розшукової) дії).

Зазначимо, що не обов'язково у кожному кримінальному провадженні повинні здійснюватися всі слідчі дії, передбачені законом. Слідчий має право вибору слідчої дії залежно від ситуації розслідування.

Отже, система слідчих дій не є сталою, вона постійно розвивається. Як зазначає Л. М. Лобойко, розвиток здійснюється за такими напрямками:

- застосування процесуальної дії в практиці слідчої діяльності для збирання доказів з подальшим закріпленням в законі;
- виділення однієї слідчої дії з іншої (так, свого часу із допиту виділились

такі слідчі дії, як очна ставка - одночасний допит 2 чи більше раніше допитаних осіб, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент);

- розроблення вченими теоретичної моделі слідчої дії з подальшим запровадженням її у закон [55, с. 94].

Підтримаємо думку В. Журавля про те, що оптимальний набір слідчих дій і оптимальна послідовність їх провадження є головними принципами формування і функціонування інформаційно-пізнавальної моделі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів [76, с. 198].

Підсумовуючи, хочемо відмітити, що розуміння класифікації слідчих дій здатна забезпечити економію часу щодо пошуку правильних рішень та обрання оптимального шляху їх реалізації. Це значно знижує ступінь помилок та посилює ефективність праці слідчого в конкретному розслідуванні.

Висновки до розділу 1

З прийняттям нового КПК України 13 квітня 2012 року в наукових колах загострилися дискусії щодо питань поняття та класифікації слідчих (розшукових) дій. Брак єдності думок учених-процесуалістів та практиків щодо розуміння поняття та сутності слідчих (розшукових) дій породжує до збільшення помилок в правозастосовній діяльності і, як наслідок, спричинення негативного впливу на становище дотримання прав та свобод людини і громадянина.

Чинний КПК України містить низку новел щодо законодавчого регулювання провадження слідчих (розшукових) дій. Насамперед, уперше на законодавчому рівні закріплене визначення поняття слідчих (розшукових) дій. Зокрема, законодавець у ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії визначив як дії, що спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [3].

На нашу думку, слідчі (розшукові) дії - це регламентовані кримінальним процесуальним законом процесуальні дії, які здійснюються уповноваженою особою і являють собою сукупність пошукових, пізнавальних і засвідчуючих операцій, направлених на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні

Аналіз поняття «слідчі (розшукові) дії» свідчить про ототожнення законодавцем понять слідчих та розшукових дій слідчого, що, у свою чергу, передбачає надання слідчим діям активного пошукового характеру. Слідчі дії мають пізнавальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Вважаємо, що саме такий аспект вищевказаної діяльності підсилив законодавець, вводячи до КПК України дещо змінений термін для позначення цих дій - «слідчі (розшукові) дії». Вважаємо також, що законодавцем в КПК України було знівельовано сутністю слідчих дій, оскільки їх провадження перестало бути виключною компетенцією (прерагативою)

слідчого (п. 4 ч. 2 ст. 36; ч. 2 ст. 41; ч. 2 ст. 243; ч. 1 ст. 275 КПК України). Значення слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що вони є основним способом збирання доказів, а відтак - головним засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, вирішення його завдань.

Всі слідчі дії повинні бути правомірними. Їх правомірність визначається сукупністю відповідних умов: будь-яка слідча дія може проводитися за рішенням органу досудового розслідування тільки після порушення кримінальної справи; порядок провадження слідчої дії та її процесуальне оформлення повинні суворо відповідати кримінальному процесуальному законодавству України; слідчі дії проводяться за наявності правової і фактичної основ. Правомірність слідчих дій характеризується пізнавальною (спостереження, опис, допит) та нормативною сторонами (детальна регламентація правил та умов їх проведення, які встановлені кримінально-процесуальним законодавством).

Правомірність слідчих дій прямо залежить від психологічного впливу слідчого у тактиці проведення слідчих дій. психологічний вплив при здійсненні слідчих дій може виявлятися у формі інформування (слідчий передає інформацію іншому учаснику кримінальному процесу); переконання (слідчий, шляхом використання відповідних методів психологічного впливу, «звертається» до свідомості особи (наприклад, підозрюваного)); навіювання (слідчий впливає на учасника кримінальному процесу (наприклад, потерпілого), шляхом використання певних методів впливу на психіку людини, що пов'язане з істотним зниженням її критичності до інформації, що надходить, відсутністю прагнення перевірити її достовірність, необмеженою довірою до її джерел).

Для правильності слідчих дій важливе місце має використання рефлексивного мислення слідчого. Воно допомагає визначити напрям пошуку інформації, особливості збирання доказів, обрання або інших тактичних прийомів процесуальної дії.

Всі слідчі дії можна поділити за такими критеріями: залежно від того, чи

підлягають розголошенню відомості про сам факт проведення слідчої (розшукової) дії та методи проведення такої дії; за предметом проведення; залежно від мети, яка ставиться перед слідчими діями; за стадією кримінального провадження; залежно від джерела отримання фактичних даних (інформації); залежно від способу одержання інформації; залежно від визначення проміжку часу, в який та чи інша слідча дія повинна бути проведена; за рівнем обов'язковості проведення слідчої (розшукової) дії у конкретному кримінальному провадженні; залежно від обсягу предмета пошуку чи пізнання; залежно від кількості проведення однієї і тієї ж слідчої дії в кримінальному провадженні; залежно від форми процесуального рішення щодо проведення слідчої дії; за характером участі понятих у слідчих діях; залежно від того, хто безпосередньо провадить дію; за фактичною тривалістю проведення слідчої (розшукової) дії відносно загальної тривалості досудового розслідування; за організаційною побудовою діяльності особи, яка проводить слідчу (розшукову) дію.

Рішення по кримінальній справі щодо правомірного проведення слідчих дій, слідчий приймає самостійно (за винятком випадків, якщо законом передбачено отримання відповідної санкції); він несе повну відповідальність за їх правомірність та якість. Приймаючи рішення про проведення будь-якої слідчої дії, слідчий повинен враховувати можливе коло учасників, місце та час її виконання, необхідність застосування тих чи інших технічних засобів.

Правомірні слідчі дії є основним засобом вирішення стратегічних завдань та головним способом впливу на слідчі ситуації, що виникають в ході розслідування кримінальних справ. Саме вони забезпечують найбільшу інформативність в одержанні доказів при дотриманні економії процесуальних засобів.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОМІРНОСТІ СЛІДЧИХ ДІЙ ЯК ГОЛОВНОЇ УМОВИ ЇХ ДОПУСТИМОСТІ

2.1. Учасники кримінального провадження при проведенні слідчих дій

З метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження, а також дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина у кримінальному процесі регламентовано принципи змагальності та диспозитивності. Так у ст. 22 КПК України встановлюється, що кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України [23, с. 54]. Визначення правильних учасників кримінального провадження породжує проведення правомірних слідчих дій.

Систему правомірних учасників кримінального провадження при проведенні слідчих дій становлять:

I Сторона обвинувачення.

1. Прокурор - особа, яка обіймає посаду, передбачену статтею 17 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень (п. 15 ч. 1 ст. 3 КПК України). Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК України) [3; 6].

Повноваження прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій визначені ст. 36 КПК України. До них належать:

- особисто проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії;
- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам;
- мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;

- доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій негласних слідчих (розшукових) дій;

- давати вказівки щодо проведення слідчих (розшукових) дій;

- брати участь у проведенні слідчих (розшукових) дій;

- надавати дозвіл на проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

- оскаржувати рішення слідчого судді про відмову у наданні дозволу на проведення слідчих розшукових дій;

- погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, у випадках, передбачених КПК України, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання [3].

2. Керівник органу досудового розслідування - начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та його заступники, які діють у межах своїх повноважень (п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК України) [65, с. 26].

Повноваження керівника органу досудового розслідування щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій визначені ст. 36 КПК України, зокрема:

- особисто проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії;

- визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою - визначати старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих;

- погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених КПК України;

- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування;
- давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора;
- вживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим;
- відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу або у разі неефективного досудового розслідування [3].

3. Слідчий - службова особа органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень (п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України) [65, с. 27].

Повноваження слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій встановлені законодавцем у ст. 40 КПК України.

- самостійно проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії;
- доручати проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам;
- звертатись за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;
- у випадках відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право звернутися до керівника органу досудового

розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом 3 днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні;

- слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі у тому числі про проведення слідчих (розшукових) дій;

- слідчий є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень забороняється;

- органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати вимоги та процесуальні рішення слідчого [3].

4. Оперативні підрозділи - оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України (ч. 1 ст. 41 КПК України) [65, с. 28].

Повноваження оперативних підрозділів щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій визначені ст. 41 КПК України. Вони здійснюють слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України здійснюють слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за

власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом [3].

II Сторона захисту.

1. Підозрюваний - особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень (ч. 1 ст. 42 КПК України).

Підозрюваному, обвинуваченому вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення.

Підозрюваний, при проведенні слідчих (розшукових) дій повинен виконувати наступні обов'язки:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк - заздалегідь повідомити про це зазначених осіб;

- виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження

- підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду

- не вчиняти певні дії, які є підставною для застосування щодо нього запобіжних заходів, зокрема: не переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; не знищувати, ховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; не впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному

провадженні; не перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; не вчиняти інших кримінальних правопорушень чи продовжувати кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується (ч. 1 ст. 177 КПК України) [3].

Права підозрюваного при проведенні слідчих (розшукових) дій:

- бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК України, а також отримати їх роз'яснення;

- на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту - мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості, а також на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій;

- не говорити нічого з приводу підозри проти та у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати;

- брати участь у проведенні процесуальних дій, а під час їх проведення ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

- застосовувати технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь;

- заявляти відводи та клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

- оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді у порядку встановленому КПК України;

- вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом;

- користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних

документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави [65, с. 31].

2. Захисник - адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [39, с. 81].

Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК України, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Захиснику належить право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого. До першого допиту підозрюваного він може мати із ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту - такі ж побачення без обмеження в їх кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою [65, с. 32].

Обов'язкова участь захисника передбачена ст. 52 КПК України та передбачає його обов'язкову участь у кримінальній справі в разі скоєння особливо тяжких злочинів. В такому випадку участь захисника забезпечується із часу, коли особа набула статусу підозрюваного.

В інших випадках обов'язкова участь захисника забезпечується у

кримінальному провадженні щодо:

- індивідів, котрі підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, - з моменту встановлення факту неповноліття чи виникнення усяких сумнівів в тому, що цей індивід є повнолітнім;

- індивідів, стосовно котрих передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, - із часу встановлення події неповноліття чи виникнення усяких сумнівів в тому, що цей індивід є повнолітнім;

- індивідів, котрі унаслідок психічних або фізичних вад (сліпі, німі, глухі тощо) не здатні повною мірою реалізувати власні права, - із часу, коли встановленні ці вади;

- індивідів, котрі не володіють мовою, котрою ведеться кримінальне провадження - із часу встановлення даного факту;

- індивідів, стосовно котрих передбачається застосування примусових заходів медичного характеру чи вирішується питання про їхнє застосування - із часу встановлення факту присутності у індивіда психічного захворювання чи інших даних, котрі викликають сумнів щодо її осудності;

- реабілітації померлого індивіда - із часу виникнення такого права;

- індивідів, відносно котрих здійснюється спеціальне досудове розслідування чи спеціальне судове провадження - із часу прийняття відповідного процесуального рішення;

- у разі укладення угоди між прокурором й підозрюваним/обвинуваченим щодо визнання винуватості - із часу ініціювання укладення подібної угоди [3].

Обов'язки захисника при проведенні слідчих (розшукових) дій визначені ст. 47 КПК України, зокрема:

- брати на себе захист іншої особи або надавати їй правову допомогу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу;

- використовувати засоби захисту, передбачені КПК України та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних

інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного;

- прибувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно про це повідомити та вказати її причини;

- без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю;

- відмовлятись від виконання захисту підозрюваного крім випадків, коли присутні обставини, які виключають участь захисника у кримінальному провадженні (ст. 78 КПК України); коли є незгода з підозрюваним щодо вибраного захисником способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника (ст. 52 КПК України); коли має місце умисне невиконання підозрюваним умов укладеного з захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушення вимог КПК тощо.

- якщо захисник свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів (з моменту набуття особою статусу підозрюваного) [39, с. 82].

3. Законний представник підозрюваного - учасник кримінального провадження, який залучається до участі в процесуальній дії у випадку, якщо підозрюваним є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною (ст. 44 КПК України). Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній,

недієздатний чи обмежено дієздатний.

Законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним і не може бути доручена представнику. У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать - інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим.

Закон визначив фактичну підставу (підозрюваним є неповнолітній чи особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною) та процесуальну підставу (слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд - постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику) участі законного представника у кримінальній справі [65, с. 36].

III Потерпілий та його представник.

1. Потерпілий - фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ст. 55 КПК України). Потерпілим може бути також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства. Права і обов'язки потерпілого виникають з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілому вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки. До обов'язків потерпілого при проведенні слідчих (розшукових) дій належать:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття - завчасно повідомити про це та про такі причини;

- не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;

- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

До прав потерпілого при проведенні слідчих (розшукових) дій належать:

- бути повідомленим про свої права та обов'язки;
- заявляти відводи та клопотання за наявності відповідних підстав - на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла;

- давати пояснення, показання або відмовитися їх давати;
- оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду;

- давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача;

- застосовувати з дотриманням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь;

- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК України;

- мати представника та в будь-який момент відмовитися від його послуг;
- брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі [65, с. 40].

2. Представник потерпілого - особа, яка представляє потерпілого у кримінальному провадженні та має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у

кримінальному провадженні (ст. 58 КПК України). Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику [3].

Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються відповідними документами, зокрема свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю чи ордером, чи договором із захисником, чи дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги - якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; копією установчих документів юридичної особи - якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; довіреністю - якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

3. Законний представник потерпілого - учасник кримінального провадження, який залучається до участі в процесуальній дії у випадку, якщо потерпілим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною (ст. 59 КПК України). Питання участі законного представника потерпілого у кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями ст. 44 КПК України [3].

IV Інші учасники кримінального провадження.

1. Цивільний позивач - фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка в порядку, встановленому КПК України, пред'явила цивільний позов. Права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. Цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені КПК України для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов

або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення.

2. Цивільний відповідач - фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК України. Права та обов'язки відповідача виникають з моменту подання позовної заяви до органу досудового розслідування або суду. Цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього.

3. Представник цивільного позивача, цивільного відповідача - особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю - у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа. Представник користується процесуальними правами цивільного позивача, цивільного відповідача, інтереси якого він представляє [65, с. 41-42].

4. Законний представник цивільного позивача - учасник кримінального провадження, який залучається у випадку, якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною. Питання участі законного представника цивільного позивача у кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями ст. 44 КПК України.

5. Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження - особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами; працівник юридичної особи (ст. 64-1 КПК України).

6. Свідок - фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини,

що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Процесуальний статус свідка визначений законодавцем у ст.ст. 65-67 КПК України.

7. Перекладач - учасник кримінального провадження, який -» залучається сторонами кримінального провадження або слідчим суддею чи судом у разі необхідності перекладу пояснень, показань або документів. Процесуальний статус перекладача визначений законодавцем у ст. 68 КПК України [3].

8. Експерт - особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Процесуальний статус експерта визначений законодавцем у ст.ст. 69-70 КПК України та Законі України «Про судову експертизу» [3; 8].

9. Спеціаліст - особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Процесуальний статус спеціаліста визначений законодавцем у ст.ст. 71-72 КПК України.

10. Представник персоналу органу пробації - посадова особа такого органу, яка за ухвалою суду складає та подає до суду досудову доповідь (ст. 72-1) [3].

2.2. Загальні положення проведення слідчих дій

Досудове розслідування проводиться з допомоги передбачених законом кримінальних процесуальних засобів пізнання. До них належать, передусім, слідчі (розшукові) дії як основний вид процесуальних дій. Правомірні слідчі дії спрямовані на отримання, збирання чи перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Кримінальне процесуальне законодавство розглядає загальні положення проведення слідчих дій, які підлягають застосуванню при проведенні кожної окремої слідчої дії, але з урахуванням її особливостей та процесуального порядку, передбаченого окремими статтями, що присвячені безпосередньому врегулюванню процедури проведення кожної конкретної слідчої дії. Дотримання саме цих загальних положень проведення слідчих дій сприяє їхній правомірності та законності.

Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [3].

На думку О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова, загальні вимоги до проведення слідчих дій - це встановлені кримінальним процесуальним законом загальні положення щодо процесуальної форми проведення слідчих (розшукових) дій метою яких є забезпечення реалізації загальних положень кримінального провадження та досягнення його завдань на стадії досудового розслідування [65, с. 52].

Як вважають В. В. Коваленко, Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний, загальні положення досудового розслідування - це визначені законом, на основі засад кримінального провадження положення, які відображають характерні риси та особливості досудового розслідування як стадії, своїми вимогами спонукають органи досудового розслідування до швидкого, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, виконання завдань цієї стадії та охорони в ній прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [49 с. 214].

Загальні вимоги до проведення правомірних слідчих дій визначають

загальні вимоги щодо процесуальної форми, підстав проведення, належного суб'єкта, місця, часу та тривалості проведення відповідної слідчої дії строків проведення, а також правових наслідків такої діяльності.

Що стосується процесуальної форми проведення слідчих дій, то вона включає, по-перше, складання протоколу про хід і результати проведення процесуальної дії, який повинен відповідати вимогам ст. 104 КПК України. По-друге, належного оформлення додатків до протоколу, відповідно до ст. 105 КПК України. По-третє, проведення слідчої дії можливе тільки після початку досудового розслідування (ч. 2 ст. 214 КПК України), крім огляду місця події та в разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському або річковому судні, що перебуває за межами України; відомості про них вносяться до ЄРДР при першій можливості (ч. 3 ст. 214 КПК України). По-четверте, та чи інша слідча дія повинна слідувати певній послідовності окремих її дій чи операцій (наприклад, перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту (ч. 3 ст. 224 КПК України)) [3].

Відповідно до ч. 2 ст. 223 КПК України підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети [3]. Зазначимо, що із вказаної норми закону випливає, що для проведення слідчої дії необхідними є фактичні складові - «наявність достатніх відомостей» та «можливість досягнення мети» слідчої дії.

Досліджуючи дане правило, О. М. Бандурко, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка, А. В. Портнова зазначають, що в законі не вказується, яка саме сукупність відомостей може бути визнана достатньою для проведення слідчої дії. Науковці зазначають, що законодавець, вживає словосполучення в множині - «є наявність достатніх відомостей», а значить, мова має йти не про одиничні повідомлення, відомості, докази, а про їхню сукупність.

Визначення достатності відомостей для проведення слідчої дії пов'язано з їх оцінкою з точки зору достатності та залежить від внутрішнього переконання слідчого чи прокурора. Отже, достатньою уявляється певна сукупність

відомостей, яка при її оцінці приводить слідчого чи прокурора до єдиного висновку - про необхідність проведення слідчої дії, під час якої буде досягнута її мета як ідеальна модель того результату, якого намагається досягти слідчий чи прокурор. Звичайно, не можна вимагати від слідчого отримання таких підстав для проведення слідчої дії, які з достовірністю будуть утверджувати можливість досягнення її мети, достатнім є високий ступінь достовірності.

Відомості, що вказують на можливість досягнення мети слідчої дії, можуть бути отримані в ході проведення інших слідчих дій, негласних слідчих дій, у ході проведення оперативно-розшукових заходів, ревізій та перевірок, при проведенні інших процесуальних дій, передбачених КПК України [52, с. 522].

Вимоги щодо належного суб'єкта стосуються відповідних осіб, котрі вправі проводити слідчі дії та осіб, котрі вправі ініціювати проведення слідчих дій. Слідчі дії вправі проводити прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий та за письмовим дорученням слідчого або прокурора - співробітники оперативного підрозділу.

Проведення слідчих дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220КПК України вправі ініціювати сторона захисту, представник юридичної особи, щодо якої - здійснюється провадження, потерпілий, його представники та законні представники, цивільний позивач, відповідач, їх представники та законні представники [65, с. 53].

Проведення слідчих дій може виникнути під час судового розгляду коли є необхідність у встановленні обставин чи перевірці обставин, котрі мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені чи перевірені інакшим чином. Ініціатором, у цьому випадку, виступає суд, який відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення такої дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами (ч. 3 ст. 333 КПК України) [3].

При визначенні місця провадження досудового розслідування застосовується правило територіальної підслідності, яким визначається, слідчий

якого адміністративного району (області) повинен провести досудове розслідування. Відповідно до ч. 1 ст. 218 КПК України досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення.

Якщо слідчому із заяви, повідомлення або інших джерел стало відомо про обставини, які можуть свідчити про кримінальне правопорушення, розслідування якого не віднесене до його компетенції, він проводить розслідування доти, доки прокурор не визначить іншу підслідність. Якщо місце вчинення кримінального правопорушення невідоме або його вчинено за межами України, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор з урахуванням місця виявлення ознак кримінального правопорушення, місця перебування підозрюваного чи більшості свідків, місця закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо. Слідчий, прокурор має право провадити слідчі дії та негласні слідчі дії на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або своєю постановою доручити їх проведення такому органу досудового розслідування, який зобов'язаний її виконати [3].

Кримінально-процесуальний закон не містить чітких вказівок стосовно часу провадження слідчих дій, адже це залежить від внутрішнього переконання слідчого або прокурора і слідчої тактики. Він зазначає тільки одну заборону щодо часу їхнього проведення - не допускається проведення слідчих дій у нічний час з 22 до 6 години, за винятком невідкладних випадків. Під невідкладними випадками розуміють ситуації, коли затримка в проведенні слідчої дії може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного. Неможливість відкласти проведення слідчої дії до закінчення нічного часу визначається слідчим у кожному випадку окремо залежно від конкретних обставин кримінального провадження. Обґрунтування проведення слідчої дії у нічний час обов'язково повинно бути зазначене у відповідному протоколі [52, с. 522].

Щодо тривалості проведення слідчих дій, зазначимо, що ним є певний час,

строк або період протягом якого відбувається та або інша слідча дія. Наприклад, допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому - понад 8 год. на день (ч. 2 ст. 224 КПК України); допит малолітньої чи неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад 1 год., а загалом - понад 2 год. на день (ч. 2 ст. 226 КПК України); для проведення стаціонарної психіатричної експертизи особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше 2-х місяців (ч. 2 ст. 509 КПК України) [3].

Слідчі дії можуть проводитися тільки в межах строків, передбачених КПК України. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відповідних відомостей щодо кримінального правопорушення до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) і закінчується закриттям кримінального провадження чи направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України) [52, с. 523].

Відповідно до ст. 219 КПК України досудове розслідування повинно бути закінчено: протягом 1-го місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; протягом 2-х місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

В окремих випадках (наприклад, якщо досудове розслідування неможливо закінчити внаслідок складності провадження) строк досудового розслідування може бути продовжений у порядку, передбаченому параграфом 4 глави 24 КПК України. При цьому загальний строк досудового розслідування не може перевищувати: 2-х місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 6-ти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості; 12 дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про

відновлення кримінального провадження не включається у ці строки [3].

Зазначимо, що будь-які слідчі або негласні слідчі дії, проведені з порушенням установлених законом строків досудового розслідування, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази - недопустимими.

Проведення слідчих дій тягне за собою відповідні правові наслідки. По-перше, неминучим є прийняття процесуальних рішень, яке може бути направлено відносно особи (наприклад: повідомлення про підозру обов'язково здійснюється за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 276 КПК України)); щодо початку кримінального провадження (ст. 214 КПК України); щодо руху кримінального провадження (наприклад: зупинення досудового розслідування (ст. 280 КПК України)); стосовно продовження строків досудового розслідування (зокрема, ч. 3 ст. 294 КПК України); щодо застосування запобіжних заходів (як-от, наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії передбачені у ч. 1 ст. 177 КПК України); відносно форми закінчення досудового розслідування (приміром, закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта (ч. 2 ст. 283 КПК України)). По-друге, можливим наслідком є вирішення питання про необхідність проведення інших слідчих дій (наприклад, перевірка і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення шляхом проведення слідчого експерименту (ч. 1 ст. 240 КПК України)). По-третє, відносно форми досудового розслідування, особливостей його проведення в особливих порядках кримінального провадження, доцільності використання міжнародного співробітництва. По-четверте, може мати місце притягнення учасників слідчих дій до юридичної відповідальності (наприклад: кримінальна відповідальність свідка у випадках визначених ст. 67 КПК України - завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім випадків, передбачених КПК України) [65, с. 55].

2.3. Вимоги до процесуальних документів проведення слідчих дій

Правомірність проведення слідчих дій визначають вимоги до процесуальних документів, порушення чи відступ від яких є ознакою незаконності, відступу від беззаперечності, виправданості.

В. М. Тертишник зазначає, що процесуальний документ - важливий атрибут процесуальної дії або рішення, органічна частина процесуального акту. Неприпустиме здійснення будь-якої процесуальної дії без складання передбаченого законом процесуального документа і навпаки [68, с. 320].

До основних процесуальних документів проведення слідчих дій належать:

1. Доручення - процесуальний документ слідчого, прокурора, складений виключено у письмовій формі відповідно до ст. 41 КПК України, який зобов'язує оперативні підрозділи провести слідчі (розшукові) дії та (або) негласні слідчі (розшукові) дії визначені у дорученні. Структура доручення кримінальним процесуальним законом не визначена.

2. Протокол - процесуальний документ у якому фіксуються хід і результати проведення процесуальної дії. У випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Протокол складається з вступної, описової та заключної частин (ч. 3 ст. 104 КПК України).

3. Постанова - процесуальне рішення слідчого, прокурора, яке виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Постанова складається з вступної, мотивувальної та резолютивної частин (ч. 5 ст. 110 КПК України).

4. Ухвала - рішення слідчого судді або суду, яке має відповідати вимогам, передбаченим статтями 369, 371-374 КПК України. Ухвала складається з вступної, мотивувальної та резолютивної частин (ст. 372 КПК України).

5. Клопотання (сторона захисту, потерпілий) - це звернення сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про виконання будь-яких процесуальних дій до слідчого або прокурора. Клопотання

розглядається в строк не більше 3-х днів з моменту подання (ст. 220 КПК України). Процесуальна форма клопотання кримінальним процесуальним законом не визначається.

6. Клопотання (сторона обвинувачення) - це звернення слідчого (погоджується з прокурором) або прокурора до слідчого судді про надання дозволу на проведення визначених КПК України процесуальних дій або застосування заходів забезпечення кримінального.

Клопотання розглядається у порядку та в строк визначений окремо щодо конкретної процесуальної дії або заходу забезпечення кримінального провадження. В окремих випадках у КПК України встановлюється процесуальна форма клопотання (наприклад, ч. 2 ст. 248 КПК визначає процесуальну форму клопотання слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії) [65, с. 20; 3].

Розглянемо детальніше вимоги щодо процесуальної форми протоколів, постанов та ухвал слідчої дії, які визначають його правомірність.

Структура протоколу слідчої дії визначена ч. 3 ст. 104 КПК України. Вступна частина протоколу повинна містити інформацію про:

- місце, час проведення та назву процесуальної дії;
- особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада);
- про всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);
- про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання.

Описова частина протоколу повинна містити інформацію щодо:

- інформування щодо послідовності дій;
- отриманих в результаті процесуальної дії відомостей, важливих для цього кримінального провадження, в тому числі виявлених та/або наданих речей

і документів.

Заключна частина містить інформацію про:

- вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації;
- спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу;
- зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії [61, с. 48].

Правомірним вважається протокол, який складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення. Правомірність протоколу визначається додержанням процесуальних вимог, що ставляться до його додатків. Додатками до протоколу можуть бути спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу. Усі додатки повинні виготовлятися належним чином, упаковуватися з метою надійного їх збереження та засвідчуватися підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Структура постанови слідчої дії визначена ч. 5 ст. 110 КПК України.

Вступна частина постанови має містити інформацію щодо:

- місця і часу прийняття постанови;
- прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову;
- найменування кримінального провадження у якому приймається певна постанова.

Мотивувальна частина містить інформацію про:

- зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови;
- мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення КПК України;

Резолютивна частина містить інформацію щодо:

- зміст прийнятого процесуального рішення;

- місце та час (строки) його виконання;
- особи, якій належить виконати постанову;
- можливість та порядок оскарження постанови.

Постанова слідчого, прокурора виготовляється на офіційному бланку та підписується службовою особою, яка прийняла відповідне процесуальне рішення. Постанова слідчого, прокурора, прийнята в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується [48, с. 75].

Загальна структура ухвали визначена ст. 372 КПК України.

Вступна частина ухвали має містити інформацію про:

- дату і місце її постановлення;
- назву та склад суду, секретаря судового засідання;
- найменування (номер) кримінального провадження;
- прізвище, ім'я і по батькові підозрюваного, обвинуваченого, рік, місце і день його народження, місце народження і місце проживання;
- Закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа;
- сторони кримінального провадження та інші учасники судового провадження.

Мотивувальна частина ухвали повинна містити інформацію щодо:

- суті питання, що вирішується ухвалою, і за чиєю ініціативою воно розглядається;
- встановлені судом обставини із посиланням на докази, а також мотиви неврахування окремих доказів;
- мотиви, з яких суд виходив при постановленні ухвали, і положення закону, яким він керувався.

Резолютивна частина повинна містити інформацію щодо:

- висновків суду;
- строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Порядок застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження при проведенні слідчих дій визначається ст. 107 КПК України. Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим. Про їх застосування заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії. У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо. Процесуальна форма постанови слідчого, прокурора (ст. 110 КПК України) [65, с. 22, 24].

Отже, правомірний процесуальний документ є найважливішим елементом процесуальної форми, яка покликана, по-перше, інформувати про юридично значимі факти, закріплювати та засвідчувати отримані фактичні дані - докази, і тим самим, сприяти встановленню об'єктивної істини; по-друге, слугувати засобом реалізації учасниками процесу своїх прав та обов'язків; по-третє, бути гарантією законності.

Загалом правомірні кримінально-процесуальні документи слідчої дії покликані виконувати пізнавальну, інформаційну, комунікативну, правозастосовчу, засвідчувальну, правозахисну й виховну функції; забезпечують можливість реалізації дійового прокурорського нагляду і процесуального контролю, відіграють організуючу та дисциплінуючу роль.

Висновки до розділу 2

Головною умовою допустимості слідчих дій є їх правомірність.

Визначення правильних учасників кримінального провадження породжує проведення правомірних слідчих дій. Систему учасників кримінального провадження при проведенні слідчих дій становлять: сторона обвинувачення (прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи); сторона захисту (підозрюваний, захисник, законний представник підозрюваного); потерпілий та його представник; інші учасники кримінального провадження (цивільний позивач, цивільний відповідач, представник цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник цивільного позивача, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації).

Правомірні слідчі дії спрямовані на отримання, збирання чи перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Загальні вимоги до проведення правомірних слідчих дій визначають загальні вимоги щодо процесуальної форми, підстав проведення, належного суб'єкта, місця, часу та тривалості проведення відповідної слідчої дії строків проведення, а також правових наслідків такої діяльності. Ці загальні положення проведення слідчих дій, які розглядаються кримінальним процесуальним законодавством, підлягають застосуванню при проведенні кожної окремої слідчої дії, але з урахуванням її особливостей та процесуального порядку щодо їхнього виду.

Винятково важливою ознакою правомірності проведення слідчих дій вважаються вимоги до процесуальних документів, порушення чи відступ від котрих є ознакою незаконності. До основних процесуальних документів проведення слідчих дій належать доручення, протокол, постанова, ухвала, клопотання. Закон детально встановлює вимоги щодо процесуальної форми протоколів, постанов та ухвал слідчої дії, які визначають його правомірність. Правомірність процесуальних документів визначається й додержанням процесуальних вимог, що ставляться до його додатків.

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРАВОМІРНОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ЗА КПК УКРАЇНИ

3.1. Тактичні операції проведення допиту та впізнання

Допит є найрозповсюдженішою слідчою дією. За його допомогою одержується і перевіряється значна частина інформації, необхідної для встановлення істини по справі.

Як вважають В. В. Коваленко, Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний, допит - це слідча (розшукова) дія, яка проводиться уповноваженою особою у встановленому законом порядку і направлена на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [49, с. 229].

Звужену версію трактування поняття допиту надають В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло, зокрема - це слідча (розшукова) дія, спрямована на отримання у встановленому законом порядку показань від осіб (свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта) про відомі їм обставини, що мають значення для кримінального провадження [48, с. 170].

А. М. Титов та Т. В. Тютюнник Т. В. розглядають допит з точки зору кримінального процесу і криміналістики та з точки зору судової психології. Як зазначають науковці, допит з точки зору кримінального процесу та криміналістики - це слідча дія, змістом якої є отримання та фіксація уповноваженою особою у встановленій кримінальним процесуальним законом формі показань, які містять відомості, що мають значення для вирішення кримінальної справи. З точки зору судової психології допит - це процес специфічного спілкування слідчого або судді з особою, яка допитується. Загальним виступає лише те, що вказані позиції з різних боків висвітлюють той чи інший бік слідчої дії [69, с. 363].

На думку М. В. Толочко допит - це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-

психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [70].

В. Ю. Шепітько під допитом розуміє процесуальну слідчу (розшукова) або судову дію, що є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, які беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [47, с. 252].

Допит визначають також як слідчу дію, котра полягає в отриманні й фіксації у встановленій кримінально-процесуальній формі суб'єктом розслідування інформації шляхом безпосереднього комунікативного контакту, а предметом допиту виступає встановлена інформація як будь-які дані, що мають значення для встановлення істини [64, с. 151].

Виходячи із поняття допиту можна зробити висновок, що предметом допиту і будуть відомості щодо обставин у кримінальному провадженні, які в своїй сукупності складають предмет доказування.

Зазначимо, що чинний КПК України не містить законодавчого визначення терміну «допит», не встановлює окремих вимог до проведення різних видів допиту як окремої слідчої дії в залежності від процесуального статусу допитуваних осіб, не визначає предмет допиту. Чинний КПК України встановлює тільки особливості допиту малолітньої чи неповнолітньої особи та надає можливість здійснювати допит свідка та потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Розглядаючи теоретичні концепції допиту, В. К. Весельський вказує, що допит, як криміналістична побудова включає в себе наукові положення, об'єднані в три блоки: 1) психологічний; 2) правовий і моральний; 3) тактичний; 4) організаційно-технічний.

Блок психологічних положень - це положення загальної психології, пов'язані з такими психологічними процесами, як сприйняття, пам'ять,

відтворення тощо та дані деяких розділів юридичної психології, що відображають, головним чином, дефекти цих процесів, специфіку процесів спілкування між учасниками допиту, ситуацій, які при цьому виникають, тощо. Науковець вказує, що тактика допиту в цілому і всі її елементи повинні мати міцну психологічну основу.

Блок правових і моральних положень включає в себе аксіоматичні положення процесуального та морального характеру (наприклад, “дух закону”), які можуть відігравати вирішальну роль для тактики допиту. В. К. Весельський підкреслює, що положення цього блоку тісно стикаються з положеннями блоку тактичних положень, і тому доцільно розглядати їх комплексно.

Допит, як будь-яка слідча дія, виконує пізнавальну й засвідчувальну функції. Здійснення діяльності у формі допиту передбачає застосування різних методів, у тому числі психологічних і суто пізнавальних.

Допит з психологічної точки зору є спілкуванням між його учасниками, але протікає в суворих організаційно-технічних умовах. Основна особливість спілкування при допиті - це здійснення особою, яка допитує, психологічного впливу на допитуваного [20, с. 154]. Як приклад, до таких методів ми відносимо: приклади, передачу інформації, переконання, регульоване спілкування, постановку та підбір розумових завдань.

Вважаємо, що для недопущення дезінформації із сторони осіб, котрі протидіють слідству, та отриманні правдивих показань, слідчий користується системою прийомів тільки правомірного психічного впливу. На нашу думку, під ними слід розуміти сукупність методів формування свідомого відношення допитуваного щодо правосуддя та надання правдивих показань.

Зазначимо, що в теорії кримінального процесу, криміналістики та судової психології розкрито критерії допустимості психологічного впливу на допитуваного, які потрібні для визнання його правомірним. По-перше, це законність, тобто відповідність засобів, прийомів впливу букві і духу закону; по-друге, це вибірковість впливу лише на певних осіб та нейтральність щодо інших; по-третє, етичність способів та методів психологічного впливу, повинні

відповідати принципам моралі [14, с. 152]. Хоча, на думку К. Г. Сариджалінської та К. Н. Салімова, виклад загальних умов правомірності засобів впливу в криміналістичній літературі та наукових дослідженнях є недостатнім для правильного та однакового застосування подібних складних питань у судово-слідчій практиці [62, с. 66]. Вважаємо, що дана проблема набуває виняткової гостроти, коли йде мова про використання тактики допиту обвинуваченого, оскільки при її проведенні застосовуються різноманітні прийоми психологічного впливу і дуже часто неправомірні. Така ситуація призводить до довільного роз'яснення слідчими вимог допустимості психічного впливу на обвинувачених при проведенні тактичних комбінацій та прийомів і, як наслідок, до істотних порушень вимог закону.

З метою усунення подібних недоліків у діяльності судово-слідчих органів підтримаємо думку В. К. Весельського про необхідність внесення до КПК України доповнень, у котрих викласти умови допустимості прийомів та засобів психічного впливу на підозрюваного/обвинуваченого. Так, доцільно ст. 167 КПК України доповнити наступним: “Особу не може бути допитано в якості свідка про обставини, що свідчать про її причетність до вчинення злочину; не може бути примушено до надання свідчень як свідка обвинувачення проти родичів: дружини (чоловіка), дітей, батьків, брата, сестри”. Внесення цієї поправки, безумовно, стане підставою для обмеження застосування неправомірного психічного впливу на допитуваних осіб [20, с. 155].

Що стосується видів допиту у кримінальному провадженні, то вони формуються залежно від того, хто з учасників кримінального провадження підлягає допиту. Так, законом визначено, що у кримінальному провадженні підлягають допиту свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт. Особливий порядок допиту законодавець встановив щодо малолітньої або неповнолітньої особи.

Розглянемо особливості проведення правомірного допиту, як слідчої дії. Зазначимо, що підставою для проведення допиту слід вважати наявність достатніх даних, які вказують на те, що тій чи іншій особі відомі або можуть

бути відомі певні відомості про обставини і факти, які мають значення для кримінального провадження.

За загальним правилом допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування. Як правило, ними є службові приміщення органу досудового розслідування. В ситуаціях, коли через наявність певних обставин, неможливо провести допит за місцем досудового розслідування (приміром, відрядження, хвороба, догляд за малолітньою дитиною), законодавець дозволив проводити допит в іншому місці. Основною вимогою при цьому є погодження місця допиту із особою, яку мають намір допитати.

У разі необхідності допиту кількох свідків, важливо не допускати можливості свідків спілкуватися між собою. Для цього їх необхідно викликати в різний час. Таким чином можливо забезпечити правдивість показань свідків та правомірність слідчої дії. З метою забезпечення правдивості і об'єктивності показань свідків, законодавець встановив правило, згідно з яким кожен свідок допитується окремо, без присутності інших свідків. Це надійна гарантія того, що показання кожного свідка будуть мати саме індивідуальний характер, на них не можуть впливати показання інакшої особи.

Враховуючи, що допит - це складний психологічний процес спілкування, законодавець встановив часовий ліміт на спілкування в режимі допиту - 8 годин на день [49, с. 229-230]. Таким чином, згідно з ч. 2 ст. 224 КПК України допит не може продовжуватися понад 8 годин на день, при цьому без перерви допит не може продовжуватися понад дві години [3]. Зазначимо, що час, котрий має відводитися на перерву, законодавець не встановив. Уявляється, що такий час має бути достатнім для відпочинку.

Перед тим, як розпочати допит, слідчий, прокурор встановлюють особу, яка підлягає допиту. Як правило, з метою встановлення такої особи, вона надає паспорт чи інакший документ, що засвідчує її особистість. Після того як особу встановлено, їй роз'яснюють права, передбачені законом. Крім того, особі роз'яснюються права, пов'язані саме з проведенням її допиту. Потім закон вимагає роз'яснити такій особі порядок проведення допиту. Після вільної

розповіді про певні обставини, особа відповідає на запитання слідчого. За бажанням допитуваного вона має право викласти свої показання власноручно. За її письмовими показаннями, їй можуть ставитись додаткові запитання. Закон передбачає, що за необхідності до участі в допиті залучається перекладач.

Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- і/або відеозапис, тому особу необхідно поінформувати про застосування таких науково-технічних засобів. Враховуючи, що при допиті інформація носить вербальний характер, уявляється, що застосування фотозйомки не може дати позитивного результату.

Особі необхідно роз'яснити, що вона має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті. Після завершення допиту, ці документи і нотатки можуть приєднуватися до матеріалів кримінального провадження [49, с. 230-231]

Перед допитом особі роз'яснюється також право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування (ч. 8 ст. 224 КПК України) [3].

У разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань і за відмову давати показання відповідно до статей 384 та 385 КК України [2]. Виключення із цього правила складають положення ч. 1 ст. 66 КПК України, згідно з якими свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, про які йшлося вище і які згідно з законом не підлягають розголошенню. Потерпілий згідно з законом має право давати

пояснення, показання або відмовитися їх давати (ст. 56 КПК України), а тому у разі допиту потерпілого він попереджається лише за давання завідомо неправдивих показань.

Відповідно до ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний має право не говорити нічого з приводу підозри проти нього або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також має право давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати. В зв'язку з цим, у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви [3].

Взагалі допит здійснюється за загальними правилами, встановленими законом. В той же час закон встановлює і особливості допиту окремої категорії осіб - допит малолітньої або неповнолітньої особи.

Згідно з п. 11 ч. 1 ст. 3 КПК України малолітня особа - це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. А згідно з п. 12 тієї ж ст. 3 КПК України неповнолітня особа - це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Однією з особливостей допиту такої особи є те, що її допит проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря. Крім того, враховуючи знову ж таки, що допит - це складний психологічний процес спілкування, законом встановлено, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад 1 год., а загалом - понад 2 год. на день [49, с. 231]

Складність проведення допиту неповнолітніх та малолітніх обумовлена специфікою психології формування показань, віковими та індивідуальними особливостями. Особливу увагу той, хто проводить допит, повинен приділити психологічним особливостям допитуваного, його характеру, темпераменту, навикам, звичкам, мисленню, колу знайомств, способу життя, вихованню в сім'ї. Дані, що характеризують особу неповнолітнього чи малолітнього, дозволяють прогнозувати його поведінку під час допиту, вибирати тактично правомірний його напрямок, оцінювати достовірність показань допитуваного.

Слід зазначити, що до вікових психологічних особливостей неповнолітніх та малолітніх можна віднести наступні: підвищена комфортність, навіювання, в основі поведінки може лежати чужа система цінностей; психологічна залежність від предметного світу, що служить регулятором відносин всередині вікових груп, при цьому речі можуть поставити в залежність від дарувальників, збуджувати до заздрості та агресії; схильність до особливих стереотипів, які мають зовнішній прояв, можуть проявлятися як символи групової приналежності; схильність до референтної групи чи референта; негативізм, демонстрація незалежності можуть спонукати до антисоціальної поведінки; бравада, схильність до ризикових дій, жага до пригод, цікавість; довірливість, невміння пристосовуватись до конкретних умов життя, розгубленість в конфліктних життєвих ситуаціях [70].

А. Будзинська вважає, що найсприятливішим варіантом є проведення опитування дитини у спеціально спроектованому й підготовленому для цієї мети приміщенні. Дружня кімната для проведення опитування має забезпечувати дитині почуття комфорту, сприяти встановленню контакту з особою, яка здійснює цю процесуальну дію. Вона має також сприяти зосередженню уваги, мобілізації пам'яті, відвертості у бесіді. Проте, не всі вітчизняні відділки оформлені відповідними чином. В такому разі, автор дає загальні рекомендації щодо місця проведення такого допиту.

1. Якщо немає «дружньої кімнати», опитування слід проводити в приміщенні, де в цей час не проводяться жодні інші дії, при відключеному телефоні.

2. Не слід опитувати дитину в місці, де вона могла зазнати травматичного досвіду. Таке оточення може викликати у неї сильні негативні емоційні реакції, які впливають на пізнавальні процеси.

3. Перед початком опитування бажано показати дитині кімнату, дозволити, щоб вона освоїлася з приміщенням. Слід показати, де знаходиться камера, описати її роль зрозумілими для неї словами.

5. Рекомендується дозволити дитині давати свідчення сидячи.

6. Вкрай несприятливим є опитування не лише дитини, що потерпіла від

злочину, а й дитини-свідка у присутності обвинувачуваних осіб та службовців [18, с. 13, 15-16].

Ч. 3 ст. 226 КПК України встановлює, що особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання [3].

Розмову з дитиною - незалежно від її віку - слід починати з нейтральних, безпечних для неї тем, пам'ятаючи при цьому, що вступна фаза не може тривати занадто довго. Молодших дітей можна, наприклад, запитати про улюблену гру, про улюблену телепрограму, улюблені страви. Під час вступної фази необхідно встановити, чи дитина в змозі відрізнити правду від обману та ознайомити її з обов'язком говорити правду. Дитину, яка розповідає про подію або низку обставин у формі вільного викладу подій, не слід перебивати, навіть якщо вона відхиляється від суті справи чи вводить розгалужені побічні лінії. Не слід також виправляти її, уточнювати її висловлювання або їх коригувати, порівнювати з інформацією, яка відома з інших джерел. Це може обмежити свободу подальшого викладу подій, заважати ходові думок або змінити порядок окремих згадуваних елементів [18, 27-28, 33].

Отже, вважаємо, що правомірність проведення допиту малолітньої чи неповнолітньої особи залежить від багатьох факторів. Для налагодження позитивних відносин із неповнолітньою чи малолітньою дитиною-свідком чи потерпілим потрібно якнайчастіше звертайтеся до неї на ім'я; створити безпечну атмосферу; говорити повільно, чітко, спокійним голосом; використовувати просту, зрозумілу для дитини мову; не слід хвалити за конкретні відповіді, не обіцяти винагород. Слід уникати таких помилок: не підганяти дитину, давати їй час на обдумування свої відповіді; не реагувати здивуваннями на висловлювання дитини, навіть якщо вони шокують; не коментувати описуваних дитиною ситуацій згідно з уявленнями дорослих; не примушувати її до відповіді, говорячи, що вона повинна щось знати або пам'ятати; не давати дитині обіцянок, яких не можливо виконати; не оцінювати близьких дитині осіб; не

впадати в паніку, якщо дитина виражає свої негативні емоції (наприклад, плаче); не говорити дитині «не плач», «не нервуй».

Можливість допиту експерта під час досудового розслідування встановлена положеннями п. 2 ч. 5 ст. 69 КПК України [3]. Зазначимо, що предмет допиту експерта на етапі досудового розслідування кримінального провадження законодавцем не встановлюється. Але виходячи із визначення поняття експерта як особи, якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань, предметом допиту експерта Ю. В. Колесник визначає лише ті обставини, які стали йому відомими в зв'язку з проведенням призначеної експертизи або які впливають на оцінку висновку експерта. До останніх із зазначених обставин можуть бути віднесені повідомлені експертом під час допиту відомості щодо його освіти, стажу експертної роботи, досвіду проведення певних видів досліджень, застосованої для дослідження конкретної методики, розкриття сутності й значення проведених експериментів та врахування їх результатів експертом для формування висновку тощо [39, с. 82-83]. Спроби слідчого, прокурора з'ясувати під час допиту експерта інші обставини і отримати відповіді на питання, які хоча й стосуються сфери знань експерта і мають значення для кримінального провадження, але не пов'язані з дослідженням об'єктів експертизи, виходять за межі предмета допиту експерта у конкретному кримінальному провадженні і мають характер консультацій. Консультативна діяльність експерта є допустимою формою використання спеціальних знань органом досудового розслідування, проте вона не може здійснюватись у формі допиту як окремої слідчої (розшукової) дії [69, с. 364].

Відомості, одержанні при проведенні допиту, заносяться до відповідного протоколу.

Під час проведення досудового розслідування поширеною слідчою дією, спрямованою на пошук та перевірку доказів, є пред'явлення для впізнання.

Зазначимо, що використання сучасних досягнень криміналістики, кримінального процесу, психології та інших наук дає змогу значно підвищити ефективність та правомірність пред'явлення для впізнання. Вживаючи новації вітчизняного процесуального законодавства, можна більш повно оцінити його результати, своєчасно виявити та виправити допущені помилки або окремі недоліки.

На думку Є. Д. Лук'янчикова та О. М. Моїсєєва впізнання припустимо розглядати як криміналістичну ідентифікацію, яка відбувається за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті) зовнішніх ознак об'єктів. Під ознакою науковці розуміють зовнішнє відбиття властивостей об'єкта [57, с. 6].

Як вважає І. І. Когутич, пред'явлення для впізнання - це самостійна слідча (процесуальна) дія, яка проводиться з метою встановлення тотожності, подібності або відмінності наданих для ознайомлення декількох предметів або окремих осіб з тими, які очевидець (свідок, потерпілий, підозрюваний) сприймав за певних обставин розслідуваної події [37, с. 450].

Погоджуємося з думкою М. В. Коршикова, що впізнання не належить до слідчих дій, проведення яких, відповідно до кримінального процесуального закону, є обов'язковим. Необхідність у проведенні цієї дії кожного разу визначається особою, яка проводить досудове розслідування, відповідно до слідчої ситуації, що склалася на певному його етапі. Загальна мета пред'явлення для впізнання полягає в отриманні доказів, які являють собою висновок одного з учасників процесу, про результати проведеної ним ідентифікації - тотожність, схожість або відмінність особи чи речей, представлених для ознайомлення, з ознаками таких об'єктів, що збереглися в його пам'яті. Пред'явлення для впізнання, як самостійна слідча дія, є важливим засобом збирання доказової інформації, а також дозволяє перевірити показання осіб, які допитані (потерпілого, свідка, підозрюваного), висунути й перевірити слідчі версії, отримати нові та перевірити існуючі докази у кримінальному провадженні [42, с. 397].

Сьогодні в нашій країні процесуальний порядок проведення впізнання регламентується нормами чинного кримінального процесуального законодавства

- ст.ст. 228-232 КПК України [3], а підстави для його проведення впливають не із змісту чи букви, а із духу закону, а також із сутності та завдань конкретного кримінального провадження.

В. І. Комісаров вказує на те, що впізнання доцільно поділяти на такі види: за суб'єктом впізнання - свідок, потерпілий (зокрема і малолітній), підозрюваний, обвинувачений; за об'єктами впізнання - живі особи, предмети, документи, трупи, тварини; за особливостями відображення ознак об'єктів у навколишньому середовищі - за усним мовленням і ходом, за фотографічним зображенням, за «моделями», частинами шуканого об'єкта; за умовами організації провадження слідчої дії - повторне впізнання, «зустрічне» впізнання та інші; за органолептичними ознаками сприйняття і впізнання об'єкта - зорове, слухове, тактильне (сліпими особами); за іншими учасниками слідчої дії - з участю педагога, перекладача, спеціаліста, захисника та інших осіб; за слідчими ситуаціями і обстановкою впізнання - конфліктне і безконфліктне, в морзі, в лікарні, в місцях тимчасового тримання під вартою тощо [67, с.120].

Правомірним буде впізнання як слідча дія, яка виконується з додержанням усіх приписів чинного кримінального процесуального законодавства.

Пред'явлення для впізнання можливе лише за наявності наступних умов:

- вірогідна особа, яка впізнає, особисто сприймала і запам'ятала особу чи об'єкт, образ якого їй треба буде порівняти з особами та речами, що пред'являються;

- особа, яка впізнає, має можливість відтворити хоча б основні індивідуально-зазначені ознаки і впізнати особу чи об'єкт, який вона спостерігала [51, с. 328].

Відповідно до ч. 1 ст. 228, ч. 1 ст. 229 КПК України обов'язковим правилом пред'явлення для впізнання є попередній допит особи, яка впізнає, під час якого слідчий з'ясовує обставини, при яких вона спостерігала певну особу чи об'єкт, щодо прикмет та особливостей, за якими вона здатна провести впізнання [3].

Впізнання вважається неправомірним, якщо особа, яка впізнає, попередньо

не була допитана щодо прикмет та особливостей, за якими вона може впізнати вказані нею об'єкти. Неправомірним доказове значення результатів пред'явлення для впізнання буде і тоді, коли особа, яка впізнає, попередньо бачила особу або предмет напередодні впізнання, а тому слідчому належить застосувати заходи щодо недопущення подібних фактів [51, с. 328].

Законом врегульовано саму процедуру пред'явлення особи для впізнання. Так, особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються.

Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала. До основних правил пред'явлення для впізнання слід віднести:

- об'єкт повинен пред'являтися для впізнання серед не менше двох схожих за загальними ознаками однорідних об'єктів (виняток складає для впізнання трупа);

- якщо особа, яка впізнає, вказала на одну із пред'явлених йому осіб або один із предметів, їй пропонується пояснити, за якими ознаками й особливостями вона впізнала цю особу або предмет;

- по можливості пред'явлення для впізнання повинно проводитися в умовах, які схожі з тими, в яких сприймався об'єкт;

- повторне пред'явлення одного і того ж об'єкта для впізнання, як правило, не допускається. Разом з тим, існують ситуації, коли таке повторне впізнання проводиться. Це буває у випадках: коли попереднє впізнання було проведене в той момент, коли особа, яка впізнає, перебувала в стані тимчасового розладу психіки, зору, слуху і тому не могла правильно сприйняти те, що відбувалося; коли особа, яка впізнає, навмисно не впізнала об'єкт, що пред'явлений для впізнання; коли попереднє впізнання проводилося в гірших умовах, ніж ті, в яких відбувалося спостереження впізнаваного об'єкта; коли через відсутність

особи, яка підлягає впізнанню, її впізнання здійснювалося за фотокартками.

При виборі часу необхідно керуватися правилом: чим раніше ця слідча дія буде проведена, тим більше можливості отримати надійну і достовірну інформацію, оскільки пам'яті людини притаманна поступова втрата сприйнятого.

Місце пред'явлення для впізнання залежить від характеристики об'єкта впізнання, умов сприйняття особи, яка впізнає, та інших факторів. Зазвичай, пред'явлення для впізнання проводиться слідчим у його службовому кабінеті або іншому службовому приміщенні. Але в деяких випадках це робиться в тому місці, де відбувалася подія [51, с. 328-329].

Закон передбачає проведення пред'явлення для впізнання особи за фотознімками, а також матеріалами відеозапису відповідно до ст. 228 КПК України [3]. Про умови проведення будь-якого з видів впізнання та його результати зазначається в протоколі. Про результати впізнання повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання. При пред'явленні особи для впізнання особі, щодо якої згідно з КПК України вжито заходів безпеки, відомості про особу, взяту під захист, до протоколу не вносяться і зберігаються окремо [49, с. 234].

Підсумовуючи, варто зазначити, що правомірному впізнанню повинна обов'язково передувати така слідча дія, як допит особи, яка впізнає. Під час цього допиту обов'язково з'ясовують питання: щодо зовнішнього вигляду і прикмет та особливих ознак об'єкта впізнання; про обставини, за яких об'єкт впізнання сприймався раніше; ознаки, за яких може відбутися впізнання; чи може і чи бажає особа взяти участь у впізнанні. Проведення попереднього допиту особи, яка впізнає, і складання протоколу допиту здійснює слідчий, прокурор як процесуально уповноважена особа. В проведенні такого допиту може брати участь захисник.

3.2. Організаційно-процесуальні способи виконання обшуку та огляду

Відшукання прихованих об'єктів (знарядь злочину, речових доказів, трупів, осіб, які переховуються від органів досудового розслідування і суду) може бути здійснено під час проведення обшуку, процесуальний режим якого визначений кримінальним процесуальним законодавством (статтями 13, 223, 233- 236 КПК України). Обшук може бути початий і для розшуку виявлення й опису майна, цінностей, на які накладено арешт і з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна (ст.ст. 170-172 КПК України) [3]. Так, як обшук характеризується примусовим характером та займає особливе місце у системі слідчих дій, особливий інтерес викликає правомірність його реалізації, оскільки ця слідча дія широко застосовується у правоохоронній практиці і є розповсюдженим способом збирання фактичних даних.

Як зазначають В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та В. А. Журавель, обшук - це самостійна слідча (розшукова) дія, яка становить процесуальне примусове обстеження приміщень, ділянок місцевості, окремих осіб із метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, що було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [47, с. 279].

На думку О. В. Каплінової обшук - слідча (розшукова) дія, що являє собою процесуальне примусове обстеження житла чи іншого володіння особи, а також окремих осіб з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також установа млення місцезнаходження розшукуваних осіб [33, с. 2].

Як зазначають В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та В. А. Журавель, примус під час обшуку полягає в тому, що обстеження житла чи іншого володіння особи, самої особи можливе без згоди цієї особи, всупереч її волі, пов'язане із втручанням у сферу особистих інтересів громадян і полягає в обмеженні закріплених Конституцією України прав людини [47, с. 278]. Згідно з

чинним кримінальним процесуальним законодавством (ст. 236 КПК України) слідчий, коли проводить обшук, має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності особи, яка володіє житлом чи іншим володінням, або іншої присутньої особи. Слідчий має право заборонити особам, які перебувають у місці проведення обшуку, під час обшуку до його закінчення залишати це місце (виходити з приміщення) і вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (в т. ч. зноситись один з одним або з іншими особами до закінчення обшуку). Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність (ч. 3 ст. 236 КПК України) [3].

Гарантією захисту особи від безпідставного обмеження її законних прав під час обшуку та правомірності проведення цієї слідчої дії - є особлива процедура узгодження та проведення даного обшуку [51, с. 283].

Вважаємо, що умовою правомірності слідчої дії є те, що обшук може бути проведений тільки після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку розслідування.

Наступною правомірною підставою для проведення обшуку є ухвала слідчого судді. У разі необхідності для проведення обшуку слідчий за погодженням з прокурором або сам прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням. Гарантією правомірності проведення цієї слідчої дії є те, що вона проводиться не у всіх випадках, а лише, коли слідчий доведе, що є достатні підстави вважати, що було вчинено кримінальне правопорушення, або шукані речі і документи мають значення для досудового розслідування, або відомості, котрі містяться у шуканих речах та документах, можуть слугувати доказами під час судового розгляду, або шукані речі, документи чи особи знаходяться в зазначеному житлі чи другім володінні особи. В протилежному випадку слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання.

Без ухвали такий обшук може проводитися щодо затриманої особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, якщо він проведений відразу, як цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення, або якщо

безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин (ч. 1, 3 ст. 208 КПК України) [3].

Нагадаємо також, що законодавець передбачає додаткові гарантії від незаконного проведення обшуку щодо деяких категорій громадян. Так, відповідно до ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» взагалі не допускається обшук, огляд особистих речей і багажу, транспорту, житлового і службового приміщення депутата [7]. Проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням (ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [9]. Без згоди Верховної Ради України не може бути проведений обшук Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини») [10]. Забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності (ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р.) [4].

За загальним правилом, обшук має проводитись у денний час (ч. 4 ст. 223 КПК України), за винятком випадків, коли затримка в його проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного [3]. Обшук починається з того, що слідчий/прокурор пред'являє особі, яка володіє житлом чи іншим володінням (а за її відсутності - іншій присутній особі), ухвалу слідчого судді і надає її копію. У разі відсутності осіб у житлі копія ухвали залишається на видному місці. Якщо обшукувана особа присутня, їй пропонується добровільно видати всі предмети, документи та інші матеріальні об'єкти, що мають значення для кримінального провадження. Видача слідчому таких матеріалів не позбавляє його права провести обшук та здійснити суцільне обстеження. У разі такої відмови - вилучення проводиться в

примусовому порядку. За рішенням слідчого або прокурора може проводитися обшук осіб, котрі перебувають у обшукуваному приміщенні [47, с. 279].

На нашу думку, правомірність проведення обшуку полягає в тому, що він повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення його мети. Як вказує О. В. Капліна, з метою швидкого проведення тривалого обшуку доцільним є створення слідчих та слідчо-оперативних груп [51, с. 9]. Зазначимо, що КПК України не обмежує проведення обшуку певним часовим періодом. Проте, якщо необхідно провести тривалий обшук, а слідчу групу створити неможливо, то перерви у перебігу проведення слідчої дії можливі. Варто також додати, що під час проведення тривалої слідчої дії необхідно забезпечити можливість відпочинку понятих, фахівців, інших осіб, що беруть участь у проведенні слідчої дії або присутні під час її проведення.

Згідно з КПК України проведення обшуку особи можливо в таких випадках:

- при затриманні особи в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 208 КПК України, а також відповідно до ч. 8 ст. 191, ч. 6 ст. 208 КПК України співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків;

- при проведенні обшуку житла чи іншого володіння, якщо там особа перебуває (ч. 5 ст. 236 КПК України);

- у кримінальному провадженні щодо окремої категорії осіб, зокрема: обшук народного депутата (ч. 3 ст. 482 КПК України);

- при проведенні обшуку особи капітаном судна або керівником дипломатичного представництва чи консульської установи України (ч. 2 ст. 520 КПК України);

- при проведенні обшуку під час міжнародного співробітництва (ч. 4 ст. 552 КПК України);

- при проникненні до житла чи іншого володіння особи (ч. 3 ст. 233 КПК України), під час якого було проведено обшук [3].

Як зазначають В. Берназ, С. Спільник, О. Комарницька, це - вичерпний

перелік безпосередніх підстав для проведення особистого обшуку, який, на жаль, не задовольняє вимоги слідчої практики. Адже трапляються випадки, коли необхідно провести обшук особи, яка перебуває поза межами житла чи іншого володіння і стосовно якої є достатні підстави вважати, що вона переховує при собі предмети або документи, вилучені з обігу, що мають значення для кримінального провадження [17, с. 226-227].

Серед типових проблем порушення прав людини і громадянина при проведенні особистого обшуку у практиці правоохоронних органів спостерігаються проведення особистого обшуку, без наявності підстав, передбачених у КПК України, недотримання процедури проведення особистого обшуку, не роз'яснення прав та обов'язків особі, яку обшуковують, оскільки вона не має процесуального статусу, необмежений термін проведення обшуку особи та час, коли його проводять, відсутність повної фіксації вилучених речей та документів у протоколі проведення даної слідчої дії, не завжди запрошуються поняті тощо [17, с. 221].

Питання про особистий обшук було об'єктом розгляду Конституційним Судом України (ухвала Конституційного Суду України від 6 лютого 2014 р. № 21-у/2014 про відмову у відкритті провадження за конституційним зверненням громадянина Яковенка Андрія Олександровича щодо офіційного тлумачення положень статей 108, 234, 235, 309 КПК України в системному зв'язку з положеннями ч. 1 ст. 3, ч. 1 ст. 8, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 30 Конституції України). Суть питання полягала в тому, чи може суд надавати дозвіл на особистий обшук, керуючись нормами Кодексу, що регламентують надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи. Одні судді вважають, що можна (зокрема, ухвалою Печерського районного суду міста Києва від 15 травня 2013 р. було надано дозвіл на проведення особистого обшуку А. О. Яковенка), проте багато слідчих суддів дотримуються протилежної думки з огляду на потребу недопущення порушення особистих прав і свобод людини [13].

Безперечно, неврегульованість особистого обшуку в КПК України обумовлюється його специфікою. А тому, підтримаємо думку укладачів

Науково-практичного коментаря Кримінального процесуального кодексу України С. В. Ківалова, С. М. Міщенко, та В. Ю. Захарченко, що в подальшому, при корегуванні КПК України передбачити в ньому спеціальну норму, яка б регулювала підстави та порядок обшуку особи. Зокрема, в ній варто передбачити наступні положення: обшук особи й вилучення у неї предметів і документів проводяться в порядку, визначеному ст. 236 КПК України; обшук особи та вилучення у неї предметів і документів можуть бути проведені без ухвали слідчого судді у таких випадках:

1) при фізичному захопленні підозрюваного уповноваженими на те особами, якщо є достатні підстави вважати, що затриманий має при собі зброю або інші предмети, які становлять загрозу для тих, хто обшукує, чи намагається позбавитися від доказів, які викривають його чи інших осіб у вчиненні кримінального правопорушення;

2) при затриманні особи;

3) при взятті підозрюваного, обвинуваченого під варту;

4) за наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка знаходиться в приміщенні, де проводиться обшук, приховує при собі предмети або документи, які мають значення для досудового розслідування.

Особи, які беруть участь у виконанні цієї слідчої дії, мають бути однієї статі з особою, яку обшуковують.

Обшук співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу [51, с. 284].

Протокол обшуку є основним правомірним процесуальним засобом фіксації його ходу та результатів. У протоколі детально викладаються відомості щодо знайдених предметів і місця їх виявлення. При цьому точно зазначаються загальні та окремі ознаки предметів, які вилучаються, тобто кожний об'єкт повинен бути в протоколі індивідуалізованим. З цією метою описується загальний вигляд, реквізити і зміст документів, вказується найменування, кількість, вага, розмір, обсяг предметів, їх стан, характер упакування, номер,

клейма, маркування, товарні знаки й інші ознаки. У протоколі слід також відобразити предмети, які були видані добровільно, а також про застосування технічних засобів [51, с. 283]. Зазначимо, що від повноти та об'єктивності фіксації перебігу і результатів обшуку залежить доказове значення цієї дії.

Важливою слідчою дією у ході кримінального розслідування є огляд. Саме ця слідча дія дає можливість в процесі кримінального провадження отримати різноманітну важливу інформацію про обставини вчиненої події. Слідчий огляд регламентується статтями 233, 237-239, 241 КПК. За його допомогою може отримуватися важлива інформація, котра здатна вплинути на ефективність розкриття злочину.

В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та В. А. Журавель зазначають, що оглядом (слідчим оглядом) називається слідча (розшукова) дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів із метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення для кримінального провадження [47, с. 234].

На думку Д. П. Письменного огляд - це слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим або прокурором з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин кримінального правопорушення [59, с. 144].

О. Зарубенко зазначає, що сутність огляду включає у себе виявлення, збирання, закріплення слідів і речових доказів, які у подальшому використовуються з метою встановлення відомостей про подію злочину, особу, яка його вчинила та інші важливі для кримінального провадження обставини. При огляді слідчий за допомогою органів чуття переконується в існуванні й характері фактів, що мають істотне значення для справи. При цьому огляд передбачає пошукові дії, однак заходи примусового характеру при його проведенні, за загальним правилом, відсутні. Виняток складає лише огляд житла чи іншого володіння особи, що, як і обшук житла чи іншого володіння особи, проводиться за ухвалою слідчого судді [32, с. 46].

Цілком слушно зазначає В. П. Колмаков, що при огляді необхідною є наявність лише фактичних підстав для його проведення, а юридичні підстави

(винесення постанови, ухвали), на відміну від обшуку, як такі відсутні (крім огляду житла чи іншого володіння особи, де передбачається наявність ухвали слідчого судді). Крім того, починаючи огляд, слідчий не знає і не може передбачити, які об'єкти він виявить. Готуючись до обшуку, слідчий має достатні підстави вважати, що відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, знаряддя злочину або майно, яке здобує в результаті його вчинення, чи розшукуваних осіб можна виявити при проведенні зазначеної слідчої (розшукової) дії [40, с. 109]

При проведенні огляду та обшуку виявлення і вилучення об'єктів є лише першим етапом, за яким відбувається вивчення їх ознак і властивостей, оцінка, з'ясування за їх допомогою обставин справи. Проте об'єкти обшуку вилучаються в примусовому порядку, а при проведенні огляду - за загальним правилом без застосування заходів процесуального примусу [32, с. 46].

Огляд як слідча (розшукова) дія, поділяється на кілька видів: огляд місця події; огляд речей і документів; огляд ділянок місцевості та приміщень, які не є місцем події; огляд трупа; огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією; огляд тварин; огляд транспортних засобів; є) освідування особи. Кожен із видів слідчого огляду має особливості процесуального і тактичного характеру. Під час огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, освідування особи - залучення двох понятих є обов'язковим, якщо хід проведення відповідних слідчих (розшукових) дій не фіксується шляхом безперервного відеозапису. Поняті можуть бути запрошені на розсуд слідчого (прокурора) й до проведення інших видів огляду [47, с. 234].

Кожен вид слідчого огляду має свої особливості правомірного проведення, зумовлені об'єктом дослідження, проте при проведенні будь-якого різновиду даної слідчої дії необхідно дотримуватися таких умов: огляд проводиться з обов'язковою участю не менше двох понятих і їхня кількість визначається обсягом здійснюваних дій, ступенем складності і числом слідчих; огляд, якщо це не диктується невідкладністю, звичайно проводиться в денний час; для надання допомоги слідчому можуть залучатися спеціалісти і співробітники оперативних

підрозділів; недопустимо принижувати честь і гідність осіб, що беруть участь у проведенні даної слідчої дії, а також інших осіб, що присутні там; неможливо ставити під загрозу здоров'я й життя осіб, які беруть участь у проведенні огляду [51, с. 285].

Одним із найскладніших видів огляду є огляд місця події. Під місцем події розуміється приміщення або місцевість, де вчинено злочин або де є матеріальні сліди, пов'язані з подією злочину. При цьому, місце злочину та місце події - поняття, котрі не завжди збігаються: місце події - поняття широке, та пов'язане з виявленням ознак, що мають відношення до події злочину; місце злочину - це місце безпосереднього вчинення злочинного наміру, яке спричинило певні матеріальні зміни (наявність слідів злону, взуття, крові та ін.).

Правомірність проведення огляду місця події визначається додержанням відповідних принципів:

1. Своєчасність огляду. Огляд місця події здійснюється негайно після отримання повідомлення про подію злочину, у будь-який час доби. Огляд може бути відкладений у зв'язку з несприятливими умовами (неможливістю прибуття, відсутністю транспорту, погодними умовами), але з обов'язковим розпорядженням про охорону місця події. Своєчасність огляду забезпечує отримання всебічної інформації про подію і оперативність у здійсненні розшукових заходів;

2. Об'єктивність та повнота огляду. Об'єктивність огляду означає всебічне обстеження всієї обстановки, слідів і речових доказів. Як правило, при огляді місця події слідчий виходить з первісної інформації про подію, яка отримана після прибуття на місце події, а також з тих версій, що виникають під час огляду. Таких версій може бути декілька і згідно з кожною з них має здійснюватися огляд;

3. Планомірність огляду. Слідчий огляд передбачає певний порядок у діях слідчого: визначення порядку огляду, його меж, послідовності пересування по території або приміщенню, що оглядається, а також визначення об'єктів (слідів, речових доказів), які можуть мати місце у зв'язку з подією злочину.

Планомірність передбачає й обрання методів огляду (ексцентричний, концентричний, фронтальний та ін.);

4. Застосування науково-технічних засобів. Даний принцип огляду місця події стосується виявлення й фіксації слідів і речових доказів, що у багатьох випадках неможливе без застосування науково-технічних засобів. Як приклад, виявлення слідів рук, ніг, крові, мікрочасток вимагає застосування спеціальних науково-технічних засобів та залучення спеціаліста. Під час огляду місця події важливо дуже обережно поводитись із речовими доказами, щоб запобігти їх втраті або пошкодженню, яке виключило б можливість їх використання для провадження експертизи. Саме тому при застосуванні науково-технічних засобів необхідно дотримуватись правил упаковки і фіксації виявленого. Важливим засобом фіксації окремих слідів, речових доказів, як і усіх обставин події, є фото- або відеозйомка. Застосована згідно з передбаченими правилами, вона сприяє об'єктивному відображенню загальної й слідової картини, які спостерігалися під час огляду місця події [47, с. 234-235]. Плани, креслення, схеми, фотографії та відеострічки є додатками до протоколу, але протокол не замінюють. Всі ці додатки, окрім відеострічки, як і протокол огляду, підписуються слідчим, прокурором, понятими і всіма особами, що брали участь у огляді [51, с. 287].

До цього списку принципів ми можемо додати й активність та цілеспрямованість слідчого при огляді. Зокрема, вживаючи всіх заходів для виявлення слідів злочину, слідчий творчо виконує свій обов'язок, виявляючи наполегливість і завзятість у досягненні результату.

Законодавець окремою статтею визначає особливості огляду трупа пов'язаного з ексгумацією (ст. 239 КПК України) [3], що визначає його правомірність. Зокрема, ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Заслугове на увагу те, що у цій нормі визначається виконавець, такої постанови - службові особи органів місцевого самоврядування. Під час ексгумації можуть бути вилучені зразки тканини і органів або частин трупа, необхідні для проведення експертних досліджень, що безпосередньо

покладається на судово-медичного експерта. За результатами слідчої дії складають протокол. У ньому зазначають все, що було виявлено, у тій послідовності, в якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось під час її проведення, а також речі й об'єкти, що вилучені для досліджень. До протоколу додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки [58, с. 268].

Отже, правомірність проведення обшуку та огляду залежить від правильної підготовки до обшуку чи огляду (вивчення матеріалів кримінального провадження; збір орієнтуючої інформації; визначення кола учасників обшуку/огляду; підготовка науково-технічних засобів; планування обшуку чи огляду); тактика проведення обшуку чи огляду (вибір доцільної системи тактичних прийомів, які можуть бути застосовані у конкретній ситуації); правильність фіксації слідчої дії.

3.3. Особливості реалізації слідчого експерименту та експертизи

Слідчий експеримент є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, а спростування їх підозрюваними чи обвинуваченими буває досить важко. Саме тому слідчий експеримент є необхідним, а нерідко незамінним способом перевірки й отримання нових доказів і тому правомірність його проведення викликана необхідністю досягнення мети кримінального провадження та встановлення істини у справі.

Як вважають В. В. Коваленко, Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний, слідчий експеримент (ст. 240 КПК України) - це слідча (розшукова) дія, яка проводиться у передбаченому законом порядку, уповноваженою особою з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення [49, с. 239].

Ю. А. Чаплинська зазначає, що слідчим експериментом вважається пізнавальна слідча дія, суть котрої полягає в проведенні досліджень, що пов'язані з встановленням, перевіркою чи оцінкою слідчих версій про можливість чи неможливість існування тих або інших фактів, які мають значення для кримінальної справи.

До основних завдань слідчого експерименту науковець відносить: визначення меж поінформованості чи необізнаності злочинців про подію злочину; виявлення причин та умов, котрі сприяли чи перешкождали учиненню злочину; встановлення і усунення протиріч у показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків та потерпілих; встановлення точного механізму вчинення злочину; отримання нових доказів; перевірка висунутих слідчих версій; перевірка та уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій [73, с. 251].

Слідчий експеримент проводиться як за ініціативою слідчого, прокурора, так і за клопотанням підозрюваного, його захисника, потерпілого й інших учасників процесу (ч. 3 ст. 240 КПК України) [3].

У правоохоронній практиці проводяться такі види слідчих експериментів: встановлення можливості спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища; встановлення можливості існування якого-небудь факту чи явища; встановлення можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах; встановлення наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь та навичок; встановлення можливості учинення тих або інших дій за визначений час; встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів; встановлення меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство [73, с. 251].

С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко наголошують, що визначальною умовою, яка забезпечує правомірність, правильність і ефективність слідчого експерименту, є його своєчасне проведення. Час проведення експерименту визначається слідчим. Однак ця дія має проводитися негайно, якщо її метою є одержання даних, які оперативно повинні використовуватися в ході розслідування, або якщо умови, які необхідні для здійснення експерименту, можуть змінитися. Це пояснюється тим, що на місці, де сталася подія, яка перевіряється, можуть з'явитися такі зміни, які зроблять неможливим проведення експерименту, отже будуть втрачені докази. Крім того, зволікання може призвести і до того, що дану слідчу дію буде неможливо здійснювати через причини зміни позиції особи, яка раніше заявляла про своє бажання брати участь в експерименті [51, с. 290].

Правомірність проведення слідчого експерименту правильності обраних та дотриманих основних тактичних умов проведення цієї слідчої дії, зокрема:

1. Проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище. Усі експериментальні дії доцільно проводити за оптимальних умов у тих місцях, де і відбувалася досліджувана подія. У цьому випадку слідчий повинен враховувати місце, час, період доби, погодні й кліматичні умови, освітлення, тривалість, темп та послідовність дій, обставини, які не підлягають відтворенню та ін. Особливо це стосується дослідів, при яких перевіряється можливість спостереження або

сприймання якого-небудь факту/явища, його існування або здійснення якої-небудь дії за певних умов, або встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів. Слідчий повинен штучно створити необхідну обстановку. Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до реконструкції.

2. Використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події. При цьому недоцільно під час проведення експериментальних дій використовувати об'єкти, котрі є речовими доказами за кримінальною справою, що обумовлюється можливістю їх знищення або пошкодження. При неможливості використання вказаних об'єктів у експерименті слідчий може застосувати предмети-аналоги або натурні макети.

3. Неодноразове й поетапне (стадійне) проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах. Метою повторного проведення дослідницьких дій - є забезпечення достовірності та виключення можливості отримання випадкових результатів, а також отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим. Проводити дослідження необхідно поетапно, тобто уся досліджувана подія розбивається на певні етапи. За кожним вказаним етапом проводиться окреме дослідження, і за результатами усі вони об'єднуються, дозволяючи слідчому отримати уявлення про усю подію в цілому.

4. Обмежена кількість учасників слідчої дії та проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань), максимально схожих з тими, що мали місце у дійсності (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо).

5. Залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту. Їх залучення може дозволити більш чіткіше відтворити ті чи інші обставини події.

6. Проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо. Проведення експериментальних дій за участю кількох

злочинців одночасно є недопустимим, оскільки тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій та дій. Окрім того, пояснення одного учасника експерименту будуть мати навідний характер по відношенню до інших. Вказаний тактичний прийом дозволяє запобігти попередній змові співучасників між собою та негативному впливу їх один на одного [73, с. 252-253].

Про проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор складає протокол, де докладно викладаються умови і результати слідчого експерименту [3].

Отже, слідчий експеримент є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки в ньому приймає участь значна кількість осіб. Результати правомірного проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, особливо при їх відмові від раніше даних показань або у випадку смерті. Якісне та ефективне проведення цієї слідчої дії вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів й комбінацій, що дозволить одержати правдиві та правомірні показання та довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза - це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини злочину, що знаходиться у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду [8].

Мета призначення експертизи полягає у встановленні неочевидних фактів шляхом проведення досліджень у встановленому законом порядку. Судово-експертні дослідження відрізняються від інших форм застосування спеціальних пізнань, у тому числі від перевірочних, попередніх і звичайних наукових, технічних та інших досліджень, особливою процесуальною процедурою проведення і доказовою силою отриманих результатів [61, с. 102].

Залучення експерта та проведення судової експертизи - це слідча дія, яка являє собою особливу, передбачену законом форму одержання нових знань, що мають значення для кримінального провадження, за допомогою проведення

досліджень особами, які володіють спеціальними знаннями в галузі науки, техніки, мистецтві, ремеслі.

Сутність експертизи полягає у проведенні досвідченою особою (експертом) за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду на основі її спеціальних пізнань самостійного дослідження, необхідного для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, що знаходить своє відображення у висновку експерта. Неприпустимо підміняти експертизу консультацією спеціаліста навіть у тому випадку, якщо призначення експертизи не є обов'язковим [50].

Правомірність здійснення експертизи залежить від правильності обрання підстав її проведення. Зокрема, такий перелік надається у ч. 2 ст. 242 КПК України. Зокрема, слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 КПК України [3].

Відсутність у матеріалах кримінального провадження висновку експерта з цих питань слід розглядати як підставу для висновку про те, що докази, зібрані по кримінальному провадженню, є недостатніми для вирішення справи по суті [50].

У Законі України «Про судову експертизу» визначено правовий статус експерта та встановлено вимоги до нього [8].

На правомірність проведення експертизи впливає вибір часу її призначення, що зумовлюється факторами своєчасності, обґрунтованості і

забезпеченості для її успішного проведення необхідними матеріалами. Тобто експертиза повинна у відповідних випадках призначатися невідкладно, щоб не втратити певні об'єкти і своєчасно скористатися її результатами в доказуванні, при проведенні інших слідчих дій. Слід зважати й на те, що проведення експертизи потребує нерідко значного часу і повинно укладатися у строки кримінального провадження [51, с. 295]. Строки призначення і проведення судових експертиз визначаються Інструкцією про призначення і проведення судових експертиз і судових досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. [12].

Отже, вважаємо, що правомірне проведення експертизи включає в себе наступні умови: законне проведення експертних досліджень, що включає в себе збирання необхідних матеріалів, вибір моменту доручення проведення експертизи, визначення предмета судової експертизи, формулювання запитань експерту, вибір експертної установи або експерта; дотриманий порядок залучення експерта, відповідно до норм КПК України та Закону України «Про судову експертизу»; дачу експертом правдивого висновку з питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом де відображаються хід та результати експертного дослідження.

3.4. Тактика здійснення негласних слідчих дій

Новим для вітчизняної системи кримінального судочинства є введення до неї негласних слідчих (розшукових) дій як окремого інституту процесуальних дій, що проводяться під час досудового розслідування.

Відповідно до ч. 1 ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії - це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом [3].

В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель зазначають, що цей різновид слідчих дій може здійснюватися лише негласним шляхом та із застосуванням засобів, притаманних власне оперативній діяльності, за допомогою спеціальних технічних засобів фіксації інформації, через залучення осіб, які сприятимуть у проведенні таких дій на конфіденційній основі, а також кваліфікованих співробітників спеціальних підрозділів правоохоронних органів, які сприятимуть їх підготовці та проведенню. Участь понятих при проведенні таких дій не передбачена [47, с. 221]

Усі негласні слідчі (розшукові) дії проводяться тільки після початку кримінального провадження і виключно у кримінальних провадженнях щодо злочинів. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідування кримінальних проступків не допускається (ст. 300 КПК України).

Варто зазначити, що правомірними фактичними підставами проведення негласних слідчих (розшукових) дій є відомості про реальну можливість отримати в результаті їх здійснення докази, що мають значення для кримінального провадження. Ці дії проводяться лише у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Залежно від їх виду і конкретної мети негласні слідчі (розшукові) дії проводяться щодо підозрюваного чи іншої особи, якщо лише в результаті їх проведення є можливість отримати відомості про злочин і особу, яка його вчинила, чи обставини, що мають значення для досудового розслідування (про події, речі й документи, які мають істотне значення для досудового

розслідування) (статті 246, 253, 261 КПК України) [3].

Негласність слідчих (розшукових) дій означає особливий порядок їх підготовки, проведення та зберігання і використання отриманих результатів у режимі прихованості до певного часу від інших осіб, які не причетні до їх проведення [38, с. 130].

Однією з основних умов правомірності проведення негласних слідчих дій є застосування лише тих, які прямо визначені кримінально-процесуальним законодавством. Зокрема, глава 21 КПК України містить вичерпний перелік негласних слідчих дій, до яких належать:

- аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України);
- накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України);
- огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України);
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України);
- зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України);
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України);
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України);
- спостереження за особою, реччю або місцем (ст. 269 КПК України);
- моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України);
- аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України);
- контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України);
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України);
- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) [3].

Правомірність негласних слідчих дій залежить від правильного порядку та тактики проведення негласних слідчих дій, які визначаються та урегульовуються

відомчими та міжвідомчими нормативно-правовими актами. Ними є постанови Кабінету Міністрів України, накази Генеральної прокуратури України, накази Міністерства внутрішніх справ України, накази Служби безпеки України, накази органу, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, накази органу державного бюро розслідувань, накази Державної пенітенціарної служби України, накази Державної прикордонної служби України, накази Державної митної служби України [51, с.].

У ч. 2 ст. 246 КПК України визначається, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться для встановлення відомостей про злочин та осіб, які їх вчинили, якщо їх неможливо отримати в інший спосіб. Фактично всі негласні слідчі (розшукові) дії, крім установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України), проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [3].

Вважаємо, що умовами правомірності негласних слідчих дій також є умови щодо посадових осіб і кола учасників, отримання відповідних дозволів, строки проведення, їх продовження, встановлення порядку, методів та тактичних прийомів здійснення негласної слідчої дії, умов щодо обрання способу фіксування перебігу й результатів проведення. Слід зазначити, що кожна із негласних слідчих (розшукових) дій характеризується своїми особливостями та специфікою, що не може не впливати на строки їх проведення. Як зазначає В. А. Колесник, особливі процесуальні вимоги впливають і на розроблення правомірних тактичних прийомів і тактико-криміналістичних рекомендацій з проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у доказуванні [38, с. 130].

Законодавцем встановлено, що рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий або прокурор, а в окремих і визначених кримінальним процесуальним законом випадках - слідчий суддя за клопотанням прокурора або клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Але цю вимогу законодавця слід розуміти в тому сенсі, що слідчий суддя надає дозвіл на проведення негласної слідчої дії, а не приймає сам рішення про її проведення.

Загальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій і окремий порядок проведення деяких з них встановлено міжвідомчою Інструкцією «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», що затверджена спільним Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5, метою якої є врегулювання загальних процедур організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, що забезпечують додержання конституційних прав та законних інтересів учасників досудового розслідування, інших осіб, швидке, повне та неупереджене розслідування злочинів, захисту особи, суспільства і держави [11].

Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий або уповноважений оперативний підрозділ має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених кримінальним процесуальним законом (ст. 275 КПК України) [3]. Використання в досудовому розслідуванні такої інформації здійснюється за умови гарантування безпеки особі, яка співпрацює з правоохоронними органами на конфіденційній основі і надає таку інформацію. Спеціалісти й інші особи, які беруть участь у проведенні негласної слідчої дії або у дослідженні матеріалів про результати її проведення і, таким чином, отримують доступ до державної таємниці (ст. 27 Закон України «Про державну таємницю») [5], повинні мати відповідної форми допуск до державної таємниці. Питання надання доступу окремим особам до таких даних не врегульовані ні процесуальним законом, ні відомчою Інструкцією, що на нашу думку є упущенням законодавця та можливістю зловживань з боку цих органів.

Висновки до розділу 3

Правомірність проведення гласних та негласних слідчих дій залежить від низки умов, які визначені кримінальним процесуальним законодавством. До таких умов відносяться по-перше, правильна підготовка до проведення процесуальної дії, що включає у себе вивчення матеріалів кримінального провадження, збір орієнтуючої інформації, визначення кола учасників слідчої дії, підготовку науково-технічних засобів, планування слідчої дії, визначення її підстав. По-друге, використання законних тактичних прийомів та тактико-криміналістичних рекомендацій з проведення гласних чи негласних слідчих дій, що включає в себе вибір доцільної системи тактичних прийомів, котрі можуть застосовуватись у конкретній ситуації та використання їх результатів у доказуванні. По-третє, повноти та об'єктивності фіксації перебігу слідчої дії та її результатів. Застосована згідно з передбаченими правилами, фіксація сприяє об'єктивному відображенню загальної й слідчої картини, які спостерігалися під час тої чи іншої слідчої дії. По-четверте, проведення слідчої дії повинно проводитись за участі конкретних суб'єктів слідчої дії, що визначені кримінальним процесуальним законом. Деякі особливості встановлені законодавцем щодо неповнолітніх осіб. Зокрема, знання психології формування показань, вікових та індивідуальних особливостей неповнолітнього допитуваного має вагоме значення для правильного обрання прийомів встановлення психологічного контакту, тактики допиту, режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його показань і, як результат, з'ясування необхідних обставин, отримання правдивої доказової інформації для встановлення істини у кримінальному провадженні. По-п'яте, здійснення гласних та негласних слідчих дій повинні враховувати часові та просторові рамки (подію злочину та місце злочину).

Умови правомірності можуть різнитися в залежності проведення тої чи іншої слідчої дії. Наприклад, правомірність проведення слідчого експерименту залежить від наступних умов: проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище;

використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події; неодноразове й поетапне проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах; обмежена кількість учасників слідчої дії; залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту; проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним/обвинуваченим окремо.

Негласні слідчі (розшукові) дії не відокремлюються від інших слідчих (розшукових) дій, а є їх різновидом, та регулюються у загальному порядку, передбаченому КПК України, законними та підзаконними актами, але специфіка їх проведення потребує спеціального врегулювання шляхом розробки та прийняття (або використання вже існуючих) відповідних внутрішніх відомчих та міжвідомчих нормативних актів. Факт проведення таких дій не розголошується, за винятком випадків, коли має місце тимчасове обмеження конституційних прав осіб під час проведення під час проведення негласних слідчих дій. Методи проведення негласних слідчих дій також не розголошуються.

ВИСНОВКИ

Процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій закріплюється положеннями глави 20 КПК України слідчі розшукові дії та главою 21 негласні слідчі (розшукові) дії. Зазначимо, що у новому кримінальному процесуальному законодавстві нарешті усунуто правову неузгодженість у трактуванні слідчих дій. Зокрема, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України).

Законодавець ототожнює поняття слідчі дії та розшукові дії, хоча у теорії кримінального процесу проводиться чітке їх розмежування та котрі розглядаються як самостійні пізнавальні засоби з розкриття злочину здійснювані відповідними суб'єктами за наявності передбачених підстав і у визначеній формі.

До основних ознак, що притаманні слідчим діям, відносять: вони є заходами для досягнення потрібного результату та мають активний діяльнісний характер; передбачені та регламентовані нормами КПК України; є частиною процесуальних дій, що мають пошуково-пізнавальний та посвідчувальний характер; можуть здійснюватися лише уповноваженими суб'єктами; їх перебіг та результати фіксуються у відповідних процесуальних документах; вони забезпечуються силою процесуального примусу; проводяться з метою виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні або перевірки цих доказів.

Слідчі дії проводяться за чітко встановленою процесуальною формою і мають на меті отримання або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні доказів, зокрема, показань, речових доказів, документів, висновків експертів. Значення таких дій полягає в тому, що вони є основним способом збирання доказів, а відтак - головним засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, вирішення його завдань.

Правомірність слідчих дій вважається одним із принципів кримінального провадження, котрий зобов'язує орієнтуватись на дотримання при їх проведенні не лише законодавства, а й на визнання та забезпечення прав, свобод та законних інтересів його учасників, що впливає із принципу верховенства права. Правомірність слідчих дій визначається сукупністю відповідних умов: 1) будь-яка слідча дія може проводитися за рішенням органу досудового розслідування тільки після порушення кримінальної справи; 2) порядок провадження слідчої дії та її процесуальне оформлення повинні суворо відповідати кримінальному процесуальному законодавству України; 3) слідчі дії проводяться за наявності правової і фактичної підстав (правовою підставою є сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом умов, які дають слідчому право виконати ту чи іншу слідчу дію; під фактичною підставою слід розуміти фактичні дані, які диктують необхідність виконання конкретних дій в інтересах встановлення істини в справі); 4) правомірність слідчих дій характеризується пізнавальною (слідчий використовує спостереження, опис, допит) та нормативною сторонами (детальна регламентація правил та умов їхнього проведення, які встановлені кримінально-процесуальним законодавством); 5) правомірність слідчих дій прямо залежить від психологічного впливу слідчого у тактиці проведення слідчих дій.

Правомірність слідчих дій на всіх стадіях кримінального провадження залежить від якості кримінального процесуального законодавства, що її регламентує, та рівня взаємодії учасників кримінального провадження, що безумовно є двома взаємопов'язаними чинниками. Приймаючи рішення про проведення будь-якої слідчої дії, слідчий повинен враховувати можливе коло учасників, місце та час її виконання, необхідність застосування тих чи інших технічних засобів.

Слідчі (розшукові) дії можуть бути класифіковані за різними критеріями на певні види. Нами запропоновано розширену систему підстав поділу слідчих дій за такими ознаками: залежно від того, чи підлягають розголошенню відомості про сам факт проведення слідчої (розшукової) дії та методи

проведення такої дії; за предметом проведення; залежно від мети, яка ставиться перед слідчими діями; за стадією кримінального провадження; залежно від джерела отримання фактичних даних; залежно від способу одержання інформації; залежно від визначення проміжку часу, в який слідча дія повинна бути проведена; за рівнем обов'язковості проведення слідчої дії; залежно від обсягу предмета пошуку чи пізнання; залежно від кількості проведення однієї і тієї ж слідчої дії; залежно від форми процесуального рішення щодо проведення слідчої дії; за характером участі понятих; залежно від того, хто безпосередньо провадить дію; за фактичною тривалістю проведення слідчої (розшукової) дії відносно загальної тривалості досудового розслідування; за організаційною побудовою діяльності особи, яка проводить слідчу (розшукову) дію.

Вичерпний перелік слідчих (розшукових) дій закріплено в главі 20 КПК України: допит; пред'явлення для впізнання; обшук; огляд; слідчий експеримент; освідування особи; залучення експерта для проведення експертизи.

Визначення правильних учасників кримінального провадження породжує проведення правомірних слідчих дій. Систему учасників кримінального провадження при проведенні слідчих дій становлять: сторона обвинувачення; сторона захисту; потерпілий та його представник; інші учасники кримінального провадження. Загальні вимоги до проведення правомірних слідчих дій визначають загальні вимоги щодо процесуальної форми, підстав проведення, належного суб'єкта, місця, часу та тривалості проведення відповідної слідчої дії строків проведення, а також правових наслідків такої діяльності. Такі загальні положення підлягають застосуванню при проведенні усіх слідчих дій, проте з урахуванням особливостей кожної із них. Винятково важливою ознакою правомірності проведення слідчих дій вважаються вимоги до процесуальних документів та їх додатків, порушення чи відступ від котрих є ознакою незаконності.

Підставою для проведення правомірного допиту вважається наявність достатніх даних, які вказують на поінформованість особи про обставини і факти, котрі мають значення для кримінального провадження. Закон встановлює

особливості допиту малолітніх та неповнолітніх осіб. Складність проведення допиту неповнолітніх та малолітніх обумовлена специфікою психології формування показань, віковими та індивідуальними особливостями. Правомірність допиту цієї категорії осіб полягає в тому, що він проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря; він не може продовжуватися без перерви понад 1 годину, а загалом - понад 2 години на день; передбачає обов'язкове застосування законних тактичних методів та прийомів, що забезпечують створення безпечної атмосфери. Вважаємо за необхідне внести до КПК України доповнення, у котрих викласти умови допустимості прийомів та засобів психічного впливу на підозрюваного/обвинуваченого.

На правомірність впізнання впливає проведення допиту особи, котра впізнає, і за умови, що такий допит повинен передувати впізнанню. Пред'явлення для впізнання фактично є слідчою (розшуковою) дією дослідного характеру, оскільки саме ідентифікація, що проводиться в його межах, і становить його сутнісну природу, слугує специфічним засобом перевірки й одержання нових доказів у кримінальному провадженні.

Правомірність проведення обшуку та огляду залежить від правильної підготовки до обшуку чи огляду (вивчення матеріалів кримінального провадження; збір орієнтуючої інформації; визначення кола учасників обшуку/огляду; підготовка науково-технічних засобів; планування обшуку чи огляду); тактика проведення обшуку чи огляду (вибір доцільної системи тактичних прийомів, які можуть бути застосовані у конкретній ситуації); правильність фіксації слідчої дії. Зазначимо, що обшук характеризується примусовим характером, в той час, як огляд позбавлений такої примусовості.

Визначальною умовою, яка забезпечує правомірність, правильність і ефективність слідчого експерименту, є його своєчасне проведення. Правомірність проведення слідчого експерименту залежить від наступних умов: проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище; використання під час експерименту тих

же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події; неодноразове й поетапне проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах; обмежена кількість учасників слідчої дії; залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту; проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним/обвинуваченим окремо.

Правомірне проведення експертизи полягає у: законному проведенні експертних досліджень (збирання необхідних матеріалів, вибір моменту доручення проведення експертизи, визначення предмета судової експертизи, формулювання запитань експерту, вибір експертної установи або експерта); дотриманий порядок залучення експерта, відповідно до норм КПК України та Закону України «Про судову експертизу»; дачу експертом правдивого висновку з питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження.

Негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 246-274 КПК України) спрямовані на виявлення фактів і обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, фіксуються у відповідних протоколах і в разі необхідності з додатками, які можуть визнаватися доказами-документами.

Отже, правомірні слідчі дії є основним засобом вирішення стратегічних завдань та головним способом впливу на слідчі ситуації, що виникають в ході розслідування кримінальних справ. Саме вони забезпечують найбільшу інформативність в одержанні доказів при дотриманні економії процесуальних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv>
3. Кримінальний Процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv>.
4. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
5. Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 № 3855-XII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>
6. Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
7. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 № 2790-XII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/2790-12>
8. Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
9. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
10. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» від 23.12.1997 № 776/97 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>

11. Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», що затверджена спільним Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

12. Інструкція «Про призначення і проведення судових експертиз і судових досліджень», затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

13. Ухвала про відмову у відкритті провадження за конституційним зверненням громадянина Яковенка Андрія Олександровича щодо офіційного тлумачення положень статей 108, 234, 235, 309 КПК України у системному зв'язку з положеннями ч. 1 ст. 3, ч. 1 ст. 8, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 30 Конституції України) 2014 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v021u710-14>

14. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р. С. Белкин. - М. : Юрид. лит., 2001. - 186 с.

15. Белкин Р. С. Способы собирания и проверки доказательств / Р. С. Белкин // Теория доказательств в советском уголовном процессе; отв. ред. Н. В. Жогин. - 2-е изд. - М.: Юрлитинформ, 2003. - 736 с.

16. Берназ В. Д. Правова природа, поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій / В. Д. Берназ // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція. - Одеса: Фенікс, 2013. - № 5. - С. 226-231.

17. Берназ В. Обшук особи відповідно до КПК України / В. Берназ, С. Спільник, О. Комарницька // Evropsky politicky a pravni diskurz. - 2014. - Vol. 1,

Iss. 5. - С. 219-230.

18. Будзинська А. Як опитувати дитину: Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих / А. Будзинська. - Х.: Право, 2012. - 82 с.

19. Быховский И. Е. Развитие процессуальной регламентации предварительного расследования / И. Е. Быховский // Государство и право. - 2002. - № 4. - С. 107-110.

20. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз) / В. К. Весельський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2012. - № 2. - С. 151-158.

21. Галаган В. І. Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України: матеріали круглого столу (Київ, 7 листоп. 2011 р.). - К. : Вид. Ліпкан О. С., 2011. - 167 с.

22. Горбачов О. В. Слідчі дії: термінологія, поняття, види / О. В. Горбачов // Вісник Акад. прав. наук України. - 2007. - № 2. - С. 125-130.

23. Гринюк В. О. Суб'єкти реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України / В. О. Гринюк // Форум права. - 2016. - Ms 2. - С. 54-58.

24. Громов Н. И. Уголовный процесс: учеб. пособие / Н. И. Громов. - М.: Юрлитинформ, 2000. - 552 с.

25. Гусаченко Є. О. Слідчий експеримент: використання спеціальних знань та умови їх нормативного застосування / Є. О. Гусаченко // Судова та слідча практика в Україні. - 2016. - Вип. 1. - С. 62-66.

26. Еникеев М. И. Юридическая психология : учеб. для вузов / М. И. Еникеев. - М.: НОРМА, 2000. - 378 с.

27. Жогин Н. В. Предварительное следствие в уголовном процессе / Н. В. Жогин, Ф. Н. Фаткуллин. - М.: Юрид. лит., 2005. - 367 с.

28. Жувака С. О. Слідчий експеримент: проблеми застосування / С. О. Жувака // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія :

Юриспруденція. - 2014. - Вип. 9-2 (2). - С. 102-104.

29. Журавель В. А. Деякі проблемні питання провадження слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України / В. А. Журавель // Правова доктрина - основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20-21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. - Харків, 2013. - С. 573-576.

30. Журавель В. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. Журавель // Вісник Академії правових наук України. - 2009. - № 2. - С. 197-208.

31. Закатов О. О. Криминалистическое учение о розыске: учеб. пособ. / Закатов О. О. - Волгоград: ВСШ МВД, 2000. - 124 с.

32. Зарубенко О. Співвідношення огляду з іншими процесуальними діями за КПК України / О. Зарубенко // Закон и жизнь. - 2013. - № 3. - С. 45-47.

33. Капліна О. В. Проблеми нормативного регулювання та практики проведення обшуку під час кримінального провадження / О. В. Капліна // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». - 2015. - №2 (12). - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kovckp.pdf>

34. Кіпрач І. С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій / І. С. Кіпрач // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - 2013. - № 2. - С. 275-283.

35. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: навч. посіб. / Є. Г. Коваленко. - К.: Юрінком Інтер, 2004. - 576 с.

36. Ковтуненко Л. П. Підстави класифікації ситуацій слідчих дій / Л. П. Ковтуненко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 9. - Х.: Право, 2009. - С.126-132.

37. Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій / І. І. Когутич. - К.: Атіка, 2008. - 888 с.

38. Колесник В. А. Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих

(розшукових) дій / В. А. Колесник // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. - 2013. - № 1. - С. 129-134.

39. Колесник Ю. В. Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України / Ю. В. Колесник // Вісник Академії адвокатури України. - 2014. - Т. 11, № 1. - С. 78-85.

40. Колмаков В. П. Избранные труды по криминалистике / В. П. Колмаков. - М.: Юрид. лит., 2008. - 399 с.

41. Коновалов Е. Ф. Розыскная деятельность следователя: учеб.-практ. пособ. / Коновалов Е. Ф. - М.: Юрлитинформ, 2003. - 57 с.

42. Коршиков М. В. Сучасні проблеми пред'явлення для впізнання / М. В. Коршиков // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». - Том 26 (65). - 2013. - № 1. - С.394-400.

43. Косенко А. С. Розыскные действия в советском уголовном процессе : учеб. пособ. / Косенко А. С. - Хабаровск : Хабаровская высш. шк. МВД СССР, 2000. - 43 с.

44. Котюк І. І. Мета як філософсько-прагматичний орієнтир кримінального провадження / І. І. Котюк, О. І. Котюк // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. - 2015. - № 2. - С. 160-171.

45. Котюк О. Правомірність слідчих дій як головна умова їх допустимості в якості засобу розв'язання завдань кримінального судочинства / О. Котюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. - 2012. - Вип. 93. - С. 80-84.

46. Криміналістика: питання і відповіді: навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов. - К.: Центр учбової літератури, 2011. - 280 с.

47. Криміналістика: підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. - 5-те вид. переробл. та допов. - К.: Ін Юре, 2016. - 640 с.

48. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях: навч. посіб., 3-тє вид., перероб. і допов. / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю.

Хабло. - К.: Видавець, 2012. - 275 с.

49. Кримінальний процес: підруч. / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного - К. : «Центр учбової літератури», 2013. - 544 с.

50. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Том 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова - [Електронний ресурс]. - Х. : Право, 2012. - 768 с. - Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1174112249379/pravo/poryadok_zaluchennya_eksperta

51. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / Відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. - Х.: Одісей, 2013. - 1104 с.

52. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / Бандурка О. М., Блажівський, Є. М., Бурдоль Є. П. та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. - Х.: Право, 2012. - Т. 1. - 768 с.

53. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. - К.: Юстініан, 2012. - 1224 с.

54. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование и организация / А. М. Ларин. - М. : Юрид. лит., 2000. - 224 с.

55. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підруч. / Л. М. Лобойко. - К.: Істина, 2014. - 432 с.

56. Лук'янчиков Є. Д. Види пред'явлення для впізнання поза візуального та аудіоспостереження / Є. Д. Лук'янчиков // Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства : матеріали круглого столу (Київ, 5 листопада 2015 р.). - К. : Держ. пенітерц. служба України, Інст-т КВС, 2015. - С. 224-227.

57. Лук'янчиков Є. Д. Пред'явлення для впізнання: навч. посіб. / Є. Д. Лук'янчиков, О. М. Моїсєєв. - Макіївка: Графіті, 2008. - 104 с.

58. Лук'янчиков Є. Д. Слідчий огляд: поняття та види / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. - 2013. - № 1. - С. 264-269.

59. Письменный Д. П. Слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні України / Д. П. Письменный // Науковий вісник Херсонського державного університету. - 2013. - Випуск 3. Том 2. - С. 143-146.

60. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М. А. Погорецький. - Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. - 576 с.

61. Пряхін Є. В. Слідча тактика: навч. посіб. / Є. В. Пряхін. - Львів : ЛьвДУВС, 2011. - 116 с.

62. Сариджалинская К. Г. Законность и условия допустимости приемов и средств психологического воздействия на подсудимых / К. Г. Сариджалинская, К. Н. Салимов // Вопросы совершенствования уголовного и уголовно-процессуального законодательства: сб. науч. трудов. - Баку, 2000. - С. 66-69.

63. Сергеева Д. Б. Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій за новим кримінальним процесуальним кодексом України / Д. Б. Сергеева // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. - 2013. - № 2. - С. 52-56.

64. Следственные действия: учебник для магистров / М. В. Савельева. А. Б. Смушкин. М.: Юрайт, 2012. - 273 с.

65. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. наочн. посіб. у схемах і таблицях / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. - К. : «Центр учбової літератури», 2015. - 140 с.

66. Соловьев А. Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса / А. Б. Соловьев. - М. : Юрлитинформ, 2002. - 160 с.

67. Тактика следственных действий: учебное пособие / Под ред. В. И. Комиссарова. - Саратов: СГАП, 2000. - 202 с.

68. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підруч. / В. М. Тертишник. - К.: Алерта, 2014. - 440 с.

69. Титов А. М. Деякі аспекти допиту експерта у кримінальному процесі / А. М. Титов, Т. В. Тютюнник // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». - Том 26 (65).

- 2013. - № 2-1 (Ч. 2). - С. 363-368.

70. Толочко М. В. Особливості тактики допиту неповнолітніх / М. В. Толочко // Науково-практична Інтернет-конференція. - 14.05.2013. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=536%3A130513-18&catid=70%3A5-0513&Itemid=86&lang=ru

71. Фінагеев В. О. Загальні положення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері банківської діяльності / В. О. Фінагеев // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - 2013. - № 2. - С. 302-310.

72. Фунікова О.В. Застосування психологічного впливу в тактиці проведення слідчих дій / О. В. Фунікова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. - 2009. - Вип. 2. - С. 113-119.

73. Чаплинська Ю. А. Проблемні питання слідчого експерименту / Ю. А. Чаплинська // Право і суспільство. - 2014. - № 1. - С. 249-254.

74. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология: теоретические аспекты, практическое применение / Ю. В. Чуфаровский. - М. : Юрист, 1996. - С. 141-142.

75. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С. А. Шейфер. - Самара: Самарский ун-т, 2004. - 225 с.

76. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підруч. / Шепітько, В. О. Коновалова, за ред. В. Ю. Шепітька. - 4-те вид. переробл. та допов. - К.: Ін Юре, 2014. - 618 с.

77. Якубович Н. А. Теоретические основы предварительного следствия / Н. А. Якубович. - М.: НОРМА, 2001. - 224 с.